

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЕНЕРГЕТИКИ В Є С

Студента 2 курсу, 12м групи,
спеціальності «Міжнародне право» _____

Сусід
Роман Миколайович

Науковий керівник
к.ю.н., доцент

Переверзева
Ольга Сергіївна

Керівник освітньо-професійної програми
д.ю.н., доцент _____

Дешко
Людмила Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА.....	10
1.1. Виникнення міжнародного енергетичного права як складова системи міжнародного права 10	
1.2. Аналіз структури міжнародного енергетичного права	21
1.3. Місце Договору до Енергетичної хартії в системі джерел міжнародного права	27
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ХАРТІЇ ЯК ОСНОВА СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ.....	34
2.1. Історичні передумови та укладання договору до Енергетичної Хартії.....	34
2.2. Аналіз структури та положень до договору Енергетичної хартії.....	42
2.3. Механізм вирішення міжнародних спорів за Договором до Енергетичної Хартії	51
Висновки до розділу 2	60
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	63
3.1. Основні положення Стратегії створення європейського Енергетичного союзу.....	63
3.2. Правове регулювання діяльності ринків електроенергії Європейського Союзу	71
3.3. Концепція розвитку європейської енергетичної сфери – четвертий енергопакет ЄС ..	79
Висновки до розділу 3	88
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	96

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ACER - Агентство співпраці енергетичних регуляторів

BITs - Bilateral Investment Treaties

ВДЕ - Відновлювані джерела енергії

ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі

ДЕХ - Договір до Енергетичної Хартії

ЄК – Європейська Комісія

ЄС - Європейський Союз

МПРЕ - Міжнародна програма розвитку енергетики

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПЕК - Паливно-енергетичний комплекс

СНД - Співдружність Незалежних Держав

СОТ - Світова Організація Торгівлі

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Європейський Союз (далі – ЄС) суттєво залежить від імпорту енергоносіїв. В Європейській стратегії енергетичної безпеки зазначено, що «процвітання і безпека Європейського Союзу залежить від стабільної і в достатніх обсягах поставки енергії». Вирішення проблеми диверсифікації енергетичних джерел, шляхів постачання енергоресурсів у сукупності з іншими факторами створює унікальний досвід забезпечення енергетичної безпеки, який реалізується шляхом узгодженої політики одночасно на міжнародному рівні, рівні інституцій ЄС та рівні держав-членів ЄС.

При цьому правові та інституційні основи політики енергетичної безпеки ЄС знаходяться у постійній динаміці, реагуючи і на зміни у пріоритетах та загрозах енергетичній безпеці, і на загальну логіку процесів європейської інтеграції.

Крім того, заходи із забезпечення енергетичної безпеки ЄС мають тенденцію до поширення і за межі Союзу, впливаючи на законодавство, економіку та політику сусідніх держав, на міжнародне енергетичне право.

Особливе значення досвід правового забезпечення політики енергетичної безпеки ЄС має для України, що зумовлюється низкою факторів, серед яких: обраний Україною вектор європейської інтеграції; схожість структури та змісту загроз енергетичній безпеці; роль України як транзитної держави для забезпечення ЄС енергоносіями. Актуальність цих факторів лише зросла з приєднанням України до Енергетичного Співтовариства і підписанням Угоди про асоціацію України та ЄС.

Сучасний розвиток міжнародних відносин виявив недоліки правового регулювання багатьох питань, що стосуються енергетичної безпеки держав, у тому числі в таких інтеграційних об'єднаннях як ЄС. Це робить актуальним дослідження правових основ політики енергетичної безпеки ЄС як з точки

зору аналізу інтеграційних процесів усередині ЄС, формування енергетичного права ЄС, так і з позиції вироблення шляхів і способів адаптації України до стандартів спільної енергетичної політики ЄС та розв'язання завдань забезпечення правових основ національної енергетичної безпеки. У вітчизняній юриспруденції питання правових основ політики енергетичної безпеки ЄС розглядалися тематичними блоками: або в рамках досліджень енергетичного права ЄС загалом, або в аспекті правового регулювання енергетичного сектора України.

Зокрема, слід відзначити роботи таких фахівців як С. Д. Білоцький, О. К. Вишняков, Ю. П. Гаряча, О. О. Гріненко, А. О. Кориневич, В. С. Лук'янець, М. М. Микієвич, В. І. Муравйов, А. М. Новицький, Р. А. Петров, О. В. Сердюченко. Ця проблематика також відображена в роботах низки іноземних авторів: Л. Албата (L. Albath), Ф. Барбира (F. Barbir), Д. Бохме (D. Bohme), Т. Валда (T. Walde), Т. А. Василевича, Б. ван Вуурена (B. van Vooren), О. М. Володіна, Р. ван Гестела (R. Van Gestel), К. О. Дегтярева, Д. Зільмана (D. Zillman), П. Камерона (P. Cameron), А. А. Кокошина, А. МакХарга (A. McNarg), К. Макука (K. Makuch), В. А. Мисника, І. Г. Пашковської, Р. Перейра (R. Pereira), М. Роггенкамп (M. Roggenkamp), С. С. Селивестрова, К. Талуса (K. Talus), С. Улгаті (S. Ulgiati), М.В. Чіпко та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні змісту та тенденцій розвитку правових основ політики енергетичної безпеки ЄС і розробці рекомендацій щодо їх адаптації Україною. Для досягнення поставленої мети визначені такі завдання:

- дослідження виникнення міжнародного енергетичного права як складова системи міжнародного права;
- аналіз структури міжнародного енергетичного права;
- визначення ролі Договору до Енергетичної хартії в системі джерел міжнародного права;
- надання загальної характеристики договору до Енергетичної Хартії;
- аналіз структура та положень до договору Енергетичної хартії;

- визначення механізму вирішення міжнародних спорів за Договором до Енергетичної Хартії;
- дослідження основних положень Стратегії створення європейського Енергетичного союзу;
- висвітлення діяльності ринків електроенергії Європейського Союзу;
- розкриття концепція розвитку європейської енергетичної сфери – четвертий енергопакет ЄС.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають у сфері енергетики в ЄС.

Предметом дослідження є правові основи політики енергетичної безпеки ЄС.

Методи дослідження. Методологічну основу становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання.

Аналіз енергетичного права ЄС базується на системному підході. Історичний підхід дозволив показати розвиток європейського енергетичного права в просторових і часових координатах.

Інституціональний та структурно-функціональний методи були застосовані при аналізі інституційних основ політики енергетичної безпеки ЄС. Контент-аналіз застосовувався при характеристиці нормативно-правових актів.

Визначення змістовних складових понять енергетичної безпеки потребувало використання широкого спектра загальнонаукових методів: синтезу, дедукції, індукції, абстрагування тощо.

Ступінь досліджуваності теми. Теоретичну основу роботи становлять наукові праці фахівців у галузі міжнародного права, зокрема, міжнародного енергетичного права, права Європейського Союзу та правового регулювання енергетичних відносин: Л. Албата (L. Albath), Х. Бехруза, С. Д. Білоцького, А. Бредбрука (A. Bradbrook), М. В. Буроменського, Т. Валда (T. Walde), О. К. Вишнякова, О. О. Гріненко, О. В. Задорожного, Д. Зільмана (D. Zillman), А. О. Кориневича, Т. Р. Короткого, А. МакХарга (A. McNarg), О. О. Мережка,

М. М. Микієвича, В. І. Муравйова, А. М. Новицького, Р. А. Петрова, М. Роггенкамп (M. Roggenkamp), К. В. Смирнової, І. В. Яковюка та ін.

Нормативною основою дослідження є акти міжнародного права та права ЄС в енергетичній сфері, законодавство України з питань енергетичного співробітництва з ЄС. Водночас у більшості досліджень питання енергетичної безпеки аналізувалися в контексті правових інструментів лібералізації енергетичного ринку ЄС або регулювання міжнародних відносин ЄС у енергетичній сфері, а правове регулювання енергетичної безпеки як самостійного і важливого напрямку енергетичної політики ЄС сьогодні потребує спеціального дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є цілісним дослідженням правових основ політики енергетичної безпеки ЄС та шляхів і способів адаптації України до стандартів енергетичної безпеки ЄС.

У рамках дослідження отримані такі результати, що мають наукову новизну:

- запропоновано періодизацію формування правових основ політики енергетичної безпеки ЄС, що охоплює такі етапи: фрагментарне та секторальне регулювання питань енергетичної безпеки;
 - правове закріплення спільної компетенції ЄС в енергетичній сфері в установчих договорах (у т.ч. з питань енергетичної безпеки) та завершення формування внутрішнього енергетичного ринку;
 - визначено зумовленість змісту енергетичного права ЄС структурою та специфікою взаємозв'язків окремих сфер (безпека постачання, конкурентність, екологічна сталість) та напрямів (спільна зовнішня політика, спільна внутрішня політика) політики енергетичної безпеки ЄС у вирішенні завдань безпеки постачання та безпеки споживання енергоресурсів;

- визначення структури енергетичного права ЄС та особливостей формування та дії окремих його джерел, зокрема актів «м'якого права», щодо забезпечення енергетичної безпеки ЄС;
- систематизацію підходів до правового аналізу концепції енергетичної безпеки;
- обґрунтування необхідності сприйняття Україною європейської концепції енергетичної безпеки як такої, що базується на критеріях доступності енергетичних ресурсів та прийнятності їх вартості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – як основа для подальшого наукового аналізу проблематики енергетичного права та енергетичної безпеки ЄС;
- правотворчості – для вдосконалення законодавства України з питань забезпечення енергетичної безпеки та адаптації законодавства України до енергетичного права ЄС;
- правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності організації та діяльності суб'єктів регулювання енергетичного ринку та забезпечення енергетичної безпеки України;
- навчальному процесі – для підготовки підручників та навчальних посібників, а також викладання курсів «Міжнародне право», «Міжнародне економічне право», «Право ЄС», «Енергетичне право ЄС» тощо.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів висновків та списку використаних джерел із 100 найменувань. Загальний обсяг роботи 107 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА

1.1. Виникнення міжнародного енергетичного права як складова системи міжнародного права

Міжнародне право почало регулювати міжнародні відносини в сфері енергетики у 70-і роки ХХ століття. До цього часу не існувало міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин в сфері енергетики. Існували лише національні правові регулювання електроенергетичної, вугільної та ядерної галузі. Нафта була єдиним винятком, оскільки вона повинна була відправлятися з далеких країн-виробників до колишніх метрополій, а колишній зв'язок між видобуванням, перевезенням і продажем був порушений в результаті процесу деколонізації. Навіть в той час національні нафтові ринки дуже жорстко регулювались, з монопольними правами та контролем цін або, щонайменше, з перевагами для національних нафтових компаній, які повинні були видобувати нафту для підняття національних економік. В той час в контексті міжнародно-правового регулювання відносин в сфері енергетики існували лише загальні норми, що мали звичайний характер і які впливали на міжнародне інвестування нафтової промисловості [11, р. 29]. Це були традиційні норми, що захищали інвестиції та право власності і які згодом поставили під питання держави «Третього Світу» під гаслом «Нового міжнародного економічного порядку».

Однак ці звичайні норми не стосувалися лише енергетичного сектору, про них можна говорити в контексті енергетики лише зважаючи на те, що інвестиції у нафтову і видобувну галузі складали основну частину іноземних інвестицій в той час і найбільше підлягали регулюванню. В цей же час існувало також право відповідальності за заподіяння ядерної шкоди, що складалося в основному з міжнародних договорів.

Однією з основних концепцій «Нового міжнародного економічного порядку» була концепція націоналізації і компенсацій, що стосувалася західних нафтових компаній. Ситуація докорінно змінилась за останні чотири десятиріччя.

По-перше, виникли національні галузі права, які не лише здійснюють контроль за державними енергетичними монополіями, які, можливо, в історичному контексті стали першим елементом національного енергетичного права.

У 1970-х роках ще не існувало міжнародного енергетичного права. Існували лише національні правові регулювання електроенергетичної, вугільної та ядерної галузі. Нафтова сфера була єдиним винятком, оскільки вона повинна була відправлятися з далеких країн-виробників з місця видобування для продажу у країнах споживачах. Національні нафтові ринки дуже жорстко регулювались, включаючи наявність монопольних прав та контроль цін. Такі відносини не були предметом міжнародного права, взагалі міжнародно-правове регулювання міжнародних відносин в енергетичній галузі не існувало [21].

Ситуація змінилася за останні три десятиріччя. Перша національна галузь енергетичного права виникла з метою нагляду за приватними чи державними монополіями, які і стали першим елементом національного енергетичного права. А до появи розвинутої галузі нафтогазового права, що регулює, зокрема, адміністративні правила надання ліцензії на доступ до розвідки і розробки родовищ протягом 1970-х років призвело відкриття родовищ нафти і газу в голландських, норвезьких, англійських і датських прибережних зонах.

Національне нафтогазове право спочатку прикувало до себе увагу відділу права енергетики та природних ресурсів Міжнародної Асоціації Адвокатів, що була заснована у 1970-х роках. Ліцензування доступу до розробки енергоресурсів було лише першим кроком до теоретичної концептуалізації нафтогазового права. З розвитком нафтогазової сфери засновувалося приватне та договірне право, яке було пристосованим до

специфічних вимог високого ризику, капіталомістких і довгострокових інвестицій та капіталовкладень в нафтогазовій сфері.

Національне і порівняльне нафтогазове право стало предметом дослідження відділу енергетичного права і права природних ресурсів Міжнародної асоціації адвокатів (Section on Energy & Natural Resources Law of the International Bar Association), що була заснована в кінці 1970-их років і Центру досліджень нафтового права в Університеті м. Данді (Centre for Petroleum Law Studies at the University of Dundee).

Ліцензування було лише першим кроком до теоретичної концептуалізації нафтогазового права. З розвитком нафтогазової сфери встановлені норми приватного права (зокрема, щодо спільних підприємств) пристосовувалися до специфічних умов високого ризику, довгострокових інвестицій у нафтогазову сферу. З'явилися нові галузеві контрактні форми, такі як угода про спільне управління, контракт, укладений в результаті торгів або проведення тендеру, контракт на проектне фінансування, контракт на транспортування, контракт на будівництво трубопроводів та ін.

Можна з впевненістю сказати, що значний вплив на становлення міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів та формування міжнародного енергетичного права мала фрагментація міжнародного права.

До явища фрагментації призвели події кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема розширення предметної сфери регулювання міжнародного права, посилення регіональної та загальносвітової взаємозалежності, набуття індивідами більшої самостійності на міжнародній арені [12, с. 71].

Процес фрагментації характеризується проліферацією міжнародно-правових норм та інститутів; автономністю чи самодостатністю деяких міжнародно-правових режимів; поширенням міжнародного права на ті сфери відносин, які раніше не вважалися придатними для міжнародно-правового регулювання; регіоналізацією та спеціалізацією міжнародного права; створенням міжнародних судів та інших органів, що застосовують і

тлумачать міжнародне право та мають компетенцію, яка співпадає повністю або частково.

Для становлення міжнародного енергетичного права найбільше значення мало поширення міжнародного права на сферу відносин, яка раніше не вважалася придатною для міжнародно-правового регулювання – на енергетичну сферу.

При цьому міжнародне енергетичне право навряд чи можна вважати режимом ізольованим від решти міжнародно-правових режимів, адже характер співвідношення міжнародного енергетичного права з галузями міжнародного права, взаємозв'язок принципів міжнародного енергетичного права з основними принципами міжнародного права свідчать про тісні зв'язки міжнародного енергетичного права зі складовими елементами системи міжнародного права.

Процес розвитку міжнародного та національного нафтогазового права продовжився у 1970-і 1980-і роки і паралельно до цієї галузі права проходило етап становлення енергетичне право, основним елементом якого була електроенергія.

Лібералізація політики у енергетичній сфері, яка переважала у світі протягом останніх двадцяти років, призвела до приватизації енергетичного сектору, що сприяло розвитку економічного регулювання та контролю за діяльністю нових приватних суб'єктів у енергетичному секторі, монополій, які ще залишилися, а з часом з'явилися і почали функціонувати конкурентні енергетичні ринки [35, с. 87].

До цієї лібералізації відносини у енергетичному секторі були в основному вертикальними, на основі планово-адміністративної моделі, державної власності, або, в деяких випадках, за участю приватних монополій, які, фактично, знаходилися під значним державним контролем.

Нова ж структура відносин в енергетичній галузі є в основному горизонтальною, тобто вона передбачає укладання контрактів між різними суб'єктами, які колись були частиною монополізованої енергетичної галузі.

Іноземні інвестиції в нафтогазову промисловість були основою викликів, що згодом постали перед енергетичними галузями країн.

Наразі відбувається випробовування новою хвилею іноземних інвестицій в енергетичні галузі в розвинених країнах, країнах що розвиваються та країнах з перехідною економікою. Це було викликано недавньою зміною політики приватизації і лібералізації в усьому світі. Інвестування у нафтогазову сферу, інвестування у нові види енергії, а також інвестування в інфраструктуру як і раніше піддається політичному ризику і є більш складним та непередбачуваним для інвестора ніж інвестиції у виробництво або послуги.

Причиною є довгострокова та капіталомістка природа інвестицій в енергетичну галузь, яка піддає небезпеці великі інвестиції протягом значного часу, а також те, що на основі політичних міркувань, іноземний інвестор піддається тиску і його права порушуються набагато частіше, ніж права державної компанії або інвестора з приймаючої держави.

Захист іноземних інвестицій традиційно регулювався та регулюється двосторонніми договорами (концесіями, комерційними угодами та ін.). На сьогодні укладено більше двох тисяч двосторонніх інвестиційних договорів (так званих «BITs» – Bilateral Investment Treaties). Ці договори, їхні положення, які багато в чому є стандартизованими та уніфікованими, визначили зміст основних сучасних багатосторонніх торговельних та інвестиційних угод, таких як Угода НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю), Договір до Енергетичної Хартії (ДЕХ), тобто, призвели до виникнення багатосторонніх міжнародних договорів.

Їхня мета полягатиме не у спрямуванні інвестицій чи торгівлі, а в полегшенні операцій, зниженні політичних та регулятивних ризиків і, тим самим, в сприянні розширенню та забезпеченні безпеки торгівлі та інвестиційних потоків [29, с. 87].

Загальна функція таких багатосторонніх договорів полягає в зниженні операційних витрат, які підвищуються, коли мова йде про ситуації підвищеного ризику, в основному у ситуаціях з нестабільним чи

неефективним урядом або з урядом, що характеризується недостатнім рівнем управління. Інвестиційний арбітраж, що створюється у відповідності з цими договорами, є важливим кроком у напрямку міжнародного судового перегляду національних адміністративних актів. «Погане управління» в свою чергу полягає в низькому рівні «закону і порядку», неповазі до закону, до власності та контрактів, великомасштабній корупції, у застосуванні непрозорих відносин між державою і бізнесом. Такі особливості «поганого управління» є, найімовірніше, спільними для країн з відсталим економічним розвитком.

Багатосторонні міжнародні договори є відповіддю на глобалізацію світової економіки, вони ініціюють створення глобальних правил дій урядів. Ці договори мають особливу роль для міжнародних інвестицій в енергетичну сферу зважаючи на переваги, які надають ці договори у випадках інвестиційних спорів, адже вони захищають інвестора від політичних ризиків у приймаючій державі, від мінливості політичних процесів приймаючої держави [49, с. 51].

Міжнародне енергетичне право являє собою сучасні зусилля створити правову основу для світової економіки, зокрема в рамках багатосторонніх міжнародних договорів у сфері інвестицій в енергетичну галузь. Але міжнародне енергетичне право це не тільки інвестиційні договори.

Міжнародне енергетичне право це також все більш зростаюча кількість торговельних угод на основі правил ГАТТ/СОТ. Нафта ніколи не розглядалась як товар в рамках ГАТТ, оскільки імпортери залежали від вільного імпорту і тому рідко встановлювали імпортні обмеження. Але з переробкою та експортом нафтопродуктів з країн виробників, а також інтеграцією газу, вугілля та електроенергії в міжнародну або регіональну торгівлю виникає питання торговельних бар'єрів. І при торгівлі енергоресурсами сторони все більше намагаються брати за основу правила ГАТТ/СОТ.

На сьогодні Європейський Союз являє собою найбільш розвинений приклад міжнародного регулювання енергетики.

З 1985 року відбулося запровадження, в рамках програми внутрішнього ринку, великого масиву законодавства ЄС, головним чином у формі директив, яке стосується свободи торгівлі, свободи інвестицій, недискримінаційного доступу до енергетичних ресурсів за допомогою ліцензування, вільного транзиту, доступу до об'єктів енергетики і транспорту, недискримінаційних закупівель державних органів і підприємств енергетичного сектору та застосування законодавства про конкуренцію до монопольних прагнень. «Acquis Communautaire» Європейського Союзу у сфері енергетики визначає план та виступає як точка відліку для переговорів щодо глобального порядку, правил та принципів у сфері енергетики [28, с. 57].

Європейська практика у сфері торгівлі енергоресурсами є неоціненним досвідом для усього світу, її правила та принципи можуть бути основою для глобальної моделі.

Договір про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі (Паризький договір), який був підписаний 18 квітня 1951 року і припинив свою дію 23 липня 2002 року, заснував спільний режим для вугілля та сталі на строк 50 років – Європейське Співтовариство Вугілля і Сталі. Договір був підписаний у Парижі Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом. За умовами договору держави-учасниці створили Співтовариство з метою вільного руху вугілля та сталі і вільного доступу до засобів виробництва [3, с. 464].

Також за договором засновувалося Вище правління, яке здійснювало нагляд за ринком, повагою до конкуренції і прозорістю ціни. Передумовою до укладення договору став план міністра закордонних справ Франції Робера Шумана, викладений у заяві (декларації) 9 травня 1950 року. Шуман запропонував, щоб вугільна і сталеливарна промисловості Франції та Німеччини були під контролем єдиного Вищого правління в рамках організації, до якої могли приєднатися й інші європейські держави.

Договір про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі вступив в силу 24 липня 1952 року, строк його дії становив п'ятдесят років.

Спільний ринок, запроваджений договором, був відкритий 10 лютого 1953 року для вугілля, залізної руди і металобрухту, 1 травня 1953 року – для сталі.

Основною метою, визначеною у статті 2 договору, було сприяння економічному росту, росту рівня зайнятості населення і підвищення стандартів життя шляхом створення спільного ринку з вугілля та сталі. З метою створення спільного ринку вугілля та сталі договір запровадив вільний рух товарів без митних зборів та тарифів. Договір забороняв дискримінаційні заходи та субсидії держав щодо вугільної та сталеливарної галузі. За договором також передбачалося незалежне від держав фінансування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі шляхом впровадження податку на продукцію металургійної та вугледобувної промисловості [37, с. 74].

Договір включав два протоколи, один з яких стосувався створення Суду, другий – відносин Європейського Співтовариства Вугілля та Сталі з Радою Європи, а також Конвенцію щодо перехідних положень, які стосувалися імплементації договору, відносин з третіми державами та загальних гарантій.

За Договором про заснування Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі створювалися інституції Європейського Співтовариства вугілля та сталі, які включали: Вище правління, Асамблею, Раду Міністрів та Суд. За договором Європейське Співтовариство Вугілля та Сталі було юридичною особою.

Другим договором, укладеним у 1950-і роки, що стосувався енергетичного сектору, був Договір про заснування Європейського Співтовариства з Атомної Енергії («Другий Римський договір»), підписаний Францією, Німеччиною, Італією, Бельгією, Нідерландами та Люксембургом 25 березня 1957 року в м. Рим. Договір набув чинності 1 січня 1958 року. Першочерговою метою підписання договору була координація дослідних програм держав-членів з метою мирного застосування атомної енергії. За договором створювалося Європейське Співтовариство з Атомної Енергії

(Євратом). Договір про Євратом мав сприяти формуванню і розвитку європейської атомної енергетики для того, щоб держави-члени могли отримувати користь від розвитку атомної енергетики та забезпечення безпеки постачання матеріалів, а також забезпечення високих стандартів безпеки [28, с. 96].

Завданням Договору про заснування Європейського Співтовариства з Атомної Енергії був розвиток атомної енергетики держав-членів. Положення договору застосовуються до держав-членів, фізичних осіб, приватних і державних установ, які здійснюють свою діяльність у сферах, що врегульовуються договором, зокрема у сфері виготовлення розчеплюваних матеріалів, вихідних речовин і руд. За договором створювалося Європейське Співтовариство з Атомної Енергії (Євратом). Його основними завданнями є:

- 1). Розвиток дослідницької роботи і поширення технічної інформації;
- 2). Розробка єдиних норм безпеки для захисту здоров'я трудящих і всього населення, а також контроль за виконанням цих норм;
- 3). Спрощення режиму інвестування і забезпечення встановлення основних установок, необхідних для розвитку атомної енергетики держав-членів Європейського Співтовариства з Атомної Енергії;
- 4). Контроль за регулярним і справедливим постачанням споживачів у Співтоваристві ядерним паливом і рудою;
- 5). Контроль за тим, щоб ядерні матеріали, що використовуються в мирних цілях, не використовувалися для інших цілей (зокрема, військових);
- 6). Використовувати своє право власності на володіння спеціальними матеріалами, що розщеплюються;
- 7). Сприяти прогресу у сфері мирного використання атомної енергії, співпрацюючи з іншими державами і міжнародними організаціями;
- 8). Створення спільних підприємств.

Менше з тим, основний інструмент європейської економічної інтеграції того часу, – Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 25 березня 1957 року, не містив жодного положення щодо енергетичної політики. Відсутність спеціальної глави про енергетичну

політику у Договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства на певний час зупинила розвиток енергетичної політики та енергетичного права Європейського Співтовариства. Період між 1958 і 1972 роками розглядається як такий, у якому не вистачало ефективної спільної політики у сфері енергетики [4, р. 27].

У відповідь на нафтову кризу 1973 року держави-члени Європейського Співтовариства розпочали розробку спільної енергетичної стратегії, яка б мала на меті захист національних інтересів держав-членів. Таке прагнення держав-членів знайшло відображення у прийнятті Радою певних нормативних актів, зокрема, Резолюції від 17 вересня 1974 року щодо нової стратегії енергетичної політики для Співтовариства.

Суттєвіша правова база для європейської енергетичної інтеграції була досягнута, коли 1 липня 1987 року набрав чинності Єдиний Європейський Акт. Цей договір вніс зміни до договорів про Європейські Співтовариства, проте найзначніші зміни він вніс до Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства.

Стаття 8а встановила мету запровадити до кінця 1992 року внутрішній ринок – простір без внутрішніх кордонів, у якому забезпечувався б вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу. В рамках Європейського Співтовариства у 1985 р. президент Європейської Комісії Жак Делор запропонував план створення внутрішнього європейського ринку. Щоб збільшити шанси на успіх у творенні єдиного внутрішнього ринку і було внесено зміни до установчого Договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства.

Згодом Європейська Комісія використовувала положення щодо внутрішнього ринку як правову основу для подальших законодавчих ініціатив щодо секторів електроенергетики та природного газу [4, р. 28].

Договір про Європейський Союз, який був підписаний 7 лютого 1992 року в місті Маастрихт (Нідерланди) і вступив в силу 1 листопада 1993 року, був важливим для енергетичного сектору з огляду на декілька обставин. Він включив заходи у «сферах енергетики, захисту громадянських прав і

туризму» у список сфер діяльності співтовариства (Стаття 3), а також додав статтю щодо заохочення трансєвропейських мереж у сфері транспорту, телекомунікацій та енергетичних інфраструктур (Стаття 129b (Стаття 154).

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (Угода НАФТА), підписана у грудні 1992 року Сполученими Штатами Америки, Мексикою і Канадою запровадила зону вільної торгівлі між цими державами. Частина друга Угоди НАФТА присвячена торгівлі товарами, глава 6 частини другої – енергії та основним нафтохімічним товарам [5].

Пункт 2 статті 601 Угоди НАФТА встановлює, що сторони визнають що є бажаним посилювати важливу роль, яку відіграють енергетичні та основні нафтохімічні продукти, у зоні вільної торгівлі та підтримувати цю мету шляхом стійкої і поетапної лібералізації.

Згідно із положенням пункту 3 цієї ж статті 601, сторони визнають важливість наявності прозорих і міжнародно- конкуруючих енерго- та нафтохімічних секторів задля просування їхніх особистих національних інтересів.

Напевно найважливішою віхою у становленні міжнародно-правового регулювання використання енергетичних ресурсів стало прийняття ДЕХ, який є головним багатостороннім міжнародним договором в енергетичній сфері. Прем'єр-міністр Нідерландів Рууд Любберс розпочав «Процес Енергетичної Хартії» у липні 1990 року, запропонувавши механізм, який мав на меті допомогу радянським республікам у їхньому переході до ринкової економіки [6, р. 24].

В Європейському Союзі була зініційована спільна стратегія, яка мала на меті об'єднання проблем Західної Європи (безпека енергетичних поставок) з можливостями східноєвропейських держав (багаті нерозвідані запаси нафти і газу). Ця стратегія засновувалася на сприянні західним інвестиціям(перш за все з держав Євросоюзу) у енергетичний сектор держав Східної Європи, а також на транзиті енергетичних ресурсів зі Сходу на Захід. Ця стратегія сприяла б забезпеченню більшої диверсифікації енергетичних поставань до Євросоюзу і відкриттю нових можливостей для інвестицій

держав-членів Європейського Союзу на Схід, а також сприяла б економічному розвитку східноєвропейських країн, що забезпечило б Євросоюзу надійних та процвітаючих сусідів.

Стратегія мала на меті встановлення взаємозалежності між державами Західної та Східної Європи у питанні енергетичного постачання, яка б допомогла знешкодити все ще існуючу в Європі політичну -конфронтацію – наслідок епохи «Холодної війни». І, звичайно, Європейський Союз прагнув забезпечити собі конкурентну перевагу у боротьбі зі Сполученими Штатами Америки за лідерство у світі.

У сучасних умовах навіть національний закон щодо регулювання енергетики певною мірою включає в себе інтернаціоналізований аспект. Це відбувається зважаючи на своєрідне копіювання нормотворчої діяльності, в результаті чого зближуються системи регулювання енергетики різних країн. Як правило, це зближення на практиці втілюється у копіюванні підходів, які вважаються добре працюючими, з економіки країни, яка теж вважається розвинутою, наприклад, з економіки Великобританії або США [38, с. 74].

Набір досить схожих підходів до регулювання енергетичної галузі з точки зору юридично обов'язкових норм не може визначатися як «Енергетичне право», але це може бути енергетичне право з точки зору принципів і концепцій, що регулюють енергетичні відносини у всьому світі.

1.2. Аналіз структури міжнародного енергетичного права

Міжнародне енергетичне право є новим явищем в сучасному міжнародному праві. Навіть назва та визначення цього комплексу міжнародно-правових принципів і норм зустрічаються доволі рідко в наукових публікаціях. Однак, зараз є всі підстави стверджувати, що міжнародне енергетичне право сформувалося як таке.

Що ж таке міжнародне енергетичне право? Зараз в доктрині майже неможливо знайти визначення міжнародного енергетичного права.

Визначення енергетичного права в своїй статті «енергетичне право як академічна дисципліна» дав Едріан Бредбрук.

Згідно Бредбруку, енергетичне право можна охарактеризувати як сукупність прав та обов'язків, які виникають у зв'язку з використанням всіх енергетичних ресурсів між приватними особами, приватними особами і урядом, між урядами і між державами.

Можна припустити, що міжнародне енергетичне право - це сукупність принципів і норм міжнародного права, які регулюють міждержавні відносини щодо використання, торгівлі, транзиту, поставок енергетичних ресурсів.

Для оцінки явища міжнародного енергетичного права потрібно визначити його місце в сучасному міжнародному праві. У науці міжнародного права досить гостро стоїть питання про визначення об'єктивних критеріїв розмежування галузей системи міжнародного права.

С.А. Малінін одним з перших звернув увагу на стихійність процесу створення все нових і нових галузей права і підкреслив, що розподіл міжнародного права на основні галузі не може бути довільним [31].

На думку А.І. Іойриш, проблема систематизації міжнародного права є досить складною, особливо беручи до уваги розвиток міжнародного життя і безперервного розширення сфери міжнародно правового регулювання.

Основними елементами так званої горизонтальної структури системи міжнародного права є інститути і галузі.

Зараз визначення галузі та у внутрішньодержавному, і в міжнародному праві виявилось справою нелегкою, загально визнаних чітких параметрів галузі практично немає.

Взагалі, найбільш поширеним критерієм розподілу міжнародного права на галузі юристи-міжнародники вважають предмет правового регулювання, хоча і не розглядають його єдиним системостворюючим фактором. У міжнародному праві специфіка предмета, об'єкта регулювання, є фактором формування галузі права. Але наявність такого фактора ще не створює галузі міжнародного права.

Виходячи лише з нього, можна довільно конструювати якщо не незліченна, то значна кількість галузей, адже міжнародні відносини представляють дуже велике різноманіття. такий ненауковий підхід міг би дискредитувати саму ідею необхідності встановлення об'єктивно існуючих галузей міжнародного права [58, с. 97].

Розуміння цього спонукало представників радянської доктрини міжнародного права додатково до об'єкта регулювання шукати ще і інші критерії. Точки зору, висловлені радянськими дослідниками з цього питання, можна узагальнено звести до таких:

- Якісна своєрідність і відособленість (автономність) певної групи норм;
- Особливість джерел цих норм і способів їх створення;
- Великий масив нормативного матеріалу, який регулює певний вид міжнародних відносин;
- Зацікавленість міжнародної спільноти в розвитку галузевого чи (або цього виду міжнародного спілкування).

Разом з розглянутими критеріями, а також критеріями, які націлені на обґрунтування існування тієї чи іншої конкретної галузі міжнародного права, в юридичній літературі радянської доктрини міжнародного права звернули увагу на те, що загальне міжнародне право, крім принципів, які лежать в основі всієї системи його норм, включає також і такі принципи, які, ґрунтуючись на перших, складають основу відповідної галузі міжнародного

права і що тільки при наявності такої основи можна вести мову про те, що визначена сукупність норм утворює галузь міжнародного права.

Це положення досить швидко здобуло визнання і в інших наукових роботах, адже критерій принципу, який лежить в основі галузі, має таку властивість як об'єктивність. Його наявність або відсутність можна встановити з науковою достовірністю. Так, принцип свободи відкритого моря лежить в основі міжнародного морського права, принцип, згідно якому космічний простір, включаючи небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню і є вільним для досліджень, - в основі міжнародного космічного права і т.п.

Аналізуючи всі критерії для виділення галузі міжнародного права, можна прийти до висновку, що міжнародне енергетичне право задовольняє їх всі. Об'єктом регулювання міжнародного енергетичного права є енергетичні ресурси (газ, нафта, електроенергія, вугілля та ін.), предметом - міждержавні відносини щодо торгівлі, транзиту і обміну енергетичними ресурсами, співробітництва в сфері подолання негативних наслідків, які виникають в результаті енергетичної діяльності [54, с. 45].

Принципами міжнародного енергетичного права є принцип постійного суверенітету над природними ресурсами, принцип заборони завдавати шкоди території інших держав, що знаходяться поза межами юрисдикції держави, принцип попередження і співпраці з іншими державами щодо ризиків, які можуть виникнути в зв'язку з небезпечною діяльністю, включаючи різні екстрені випадки.

Енергетичне право складається не тільки з принципів та практичного регулювання нафтової та газової індустрії. Нафто-, а згодом і газовидобування, можуть стати дійсно глобальною індустрією, але й інші галузі енергетики беруть з них приклад. Процес розвитку міжнародного та національного нафтогазового права продовжився у 1980-ті роки, і результатом цього розвитку стала поява енергетичного права. Лібералізація політики у енергетичній сфері, яка переважала у світі протягом останніх двадцяти років, призвела до приватизації енергетичного сектору, що сприяло

розвитку економічного регулювання та контролю за діяльністю нових приватних суб'єктів у енергетичному секторі, монополій, які ще залишилися, а з часом з'явилися і почали нормально функціонувати конкурентні енергетичні ринки. До цієї лібералізації відносини у енергетичному секторі були в основному вертикальними, на основі планово-адміністративної моделі, державної власності, або, в деяких випадках, за участю приватних монополій, які, фактично, знаходилися під значним державним контролем. Нова ж структура відносин в енергетичній галузі є в основному горизонтальною, тобто вона передбачає укладання контрактів між різними суб'єктами.

Одним із основних елементів формування та існування галузі міжнародного права є наявність спеціальних галузевих принципів. Спеціальні галузеві принципи як міжнародного енергетичного права, так і будь-якої іншої галузі сучасного міжнародного права, походять від загальноприйнятих основних принципів міжнародного права, адже основні принципи міжнародного права є фундаментом всієї системи міжнародного права і співдружність держав постійно приділяє увагу їхньому подальшому удосконаленню і прогресивному розвитку [11, с. 45].

Особливе значення для міжнародного енергетичного права мають такі основні принципи міжнародного права як принцип невтручання у внутрішні справи держави і принцип співробітництва. Ці та інші основні принципи загального міжнародного права є фундаментом правового регулювання міжнародних енергетичних відносин.

У звичайному міжнародному праві існують матеріальні норми, які є важливими для енергетичного сектору і можуть бути віднесені до принципів міжнародного енергетичного права [2, р. 35].

Серед таких норм:

- 1) постійний суверенітет над енергетичними ресурсами;
- 2) зобов'язання не заподіювати шкоди території інших держав або територіям, що знаходяться поза межами юрисдикції держави;

3) обов'язок попереджувати і співробітничати з іншими державами щодо ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з небезпечною діяльністю, включаючи різноманітні екстрені випадки.

Принцип постійного суверенітету держави або народу над своїми енергетичними ресурсами є основним галузевим принципом міжнародного енергетичного права, його структуроутворюючим нормативним фактором.

Основний галузевий принцип як структуро- утворюючий нормативний фактор галузі – один з проявів специфіки міжнародного права, для якого характерно піднесення принципу в ступінь правової норми.

Встановлення цього критерію галузевої структури міжнародного права дозволяє не лише з науковою достовірністю констатувати наявність відповідних галузей, але і більш глибоко розкривати гомогенну (однорідну) природу нормативних взаємозв'язків управління в цілісній системі міжнародного права.

Принцип постійного суверенітету над енергетичними ресурсами походить від більш загального принципу постійного суверенітету над природними ресурсами, важливу роль якого можна також простежити у міжнародному економічному праві та міжнародному праві навколишнього середовища. У міжнародному енергетичному праві цей принцип має вужче значення і стосується лише енергетичних ресурсів. Цей принцип ґрунтується на двох завданнях Організації Об'єднаних Націй: праві самовизначення колоніальних народів і економічному розвитку країн, що розвиваються. Формування цього принципу є нелегким питанням, адже він розвивався в основному на основі резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, а не на основі укладення міжнародних договорів чи сталої практики держав [3]. Саме Генеральна Асамблея ООН відіграла головну роль при обговоренні питання постійного суверенітету над природними ресурсами.

Щодо інших принципів у енергетичному секторі, то вони не є самостійними нормами звичаєвого міжнародного права, хоча можуть бути обов'язковими для держав, якщо ці принципи включені в текст міжнародного договору. Такими принципами є:

- 1). принцип сталого розвитку;
- 2). принцип перестороги;
- 3). принцип «забруднювач платить»;
- 4). принцип рівності між поколіннями.

Наведені вище принципи можуть мати юридичну силу у національних правових системах, за умови, що вони включені до національних нормативно-правових актів.

1.3. Місце Договору до Енергетичної хартії в системі джерел міжнародного права

Енергетичні питання виступають ключовими не лише для поточного стану всіх аспектів безпеки будь-якого суспільства, а й для гарантування безпеки від можливих майбутніх загроз.

Адже наявність певних вільних запасів енергії дає можливість знаходження ефективних відповідей на різноманітні майбутні виклики: від військових дій до змін клімату або демографічних проблем.

І навпаки, обмеженість енергетичних ресурсів обсягами, достатніми лише для завдань забезпечення функціонального споживання та підтримки інфраструктури, може створити загрозу для всієї системи національної безпеки.

Крім того, для міжнародного права як контрактного за своєю суттю права безумовно важливим системоутворюючим чинником галузі енергетичного права виступає «наявна зацікавленість міжнародного співтовариства у розвитку міжнародних енергетичних відносин як виду міжнародного спілкування і міжнародного енергетичного права як регулятора таких відносин, адже саме енергетичні інтереси наразі є основою зовнішньої політики багатьох держав» [51, с. 22]. Така зацікавленість держав так само виражається в певних їх діях, зокрема у створенні нових норм міжнародного енергетичного права.

Динаміка європейської політики енергетичної безпеки та енергетичного законодавства ЄС полягає у переході від традиційної моделі побудови відносин між урядами та енергетичною промисловістю до ліберальної.

Традиційна модель – централізація та вертикальна інтеграція підприємств енергетичного сектора. Ліберальна – розвиток конкуренції в тих сферах, де вона можлива, та використання регулятивних заходів, що замінюють конкуренцію у випадку природних монополій [32, с. 87].

Традиційне національне енергетичне законодавство є частиною публічно-адміністративного права і базується на виключній відповідальності держави за забезпечення постачання енергоресурсів.

Основними аспектами енергетичного права ЄС є: регулювання відносин між публічними енергетичними установами, встановлення рівня державного нагляду за корпоративними структурами, публічний нагляд за енергетичними ринками, вплив на приватноправові відносини в енергетичному секторі.

Формування енергетичного права ЄС базується на усвідомленні політичної відповідальності ЄС за забезпечення ефективного енергопостачання з урахуванням і економічних, і політичних цілей.

Головним багатостороннім міжнародним договором в енергетичній сфері є Договір до Енергетичної Хартії (далі - ДЕХ).

Прем'єр-міністр Нідерландів Рууд Любберс почав Процес Енергетичної Хартії в липні 1990 року, запропонувавши механізм, який був направлений на допомогу радянським республікам в їх переході до ринкової економіки.

В Європейському Союзі (далі - Євросоюз, ЄС) була ініційована загальна стратегія, яка була направлена на об'єднання проблем Західної Європи (безпеку енергетичних поставок) з можливостями Східних європейських держав (багаті нерозвідані запаси нафти і газу).

Ця стратегія ґрунтувалася на сприяння західним інвестиціям (перш за все, з держав Євросоюзу) в енергетичний сектор держав Східної Європи і на транзит енергетичних ресурсів Сходу на Захід [38, с. 97].

Міжнародна Енергетична Хартія – це міжнародна угода, яка ставить за мету підвищити енергонезалежність і енергоефективність країн, що розвиваються, гарантує безпеку інвестицій та безпеку транзиту. Серед основних зобов'язань, які накладає Хартія – відсутність дискримінації постачальників енергоресурсу, створення конкурентного ринку, вільний транзит електроенергії.

На практиці для України це означає, що ми гарантуємо безперешкодний транзит російського газу через свою територію, не дискримінуючи з політичних причин.

Хартія також ставить собі за завдання сталий розвиток енергетики, підвищення рівня енергобезпеки, поліпшення стану охорони навколишнього середовища та створення сприятливих умов для залучення інвестицій.

Станом на жовтень 2009 року Договір ратифікували 46 держав. Текст Хартії ратифікувало вже 70 країн, включно з Україною. Договір було модернізовано

Відповідно до сучасних реалій світового ринку енергетики. З Європейської Енергетичної Хартії угоду перейменовано на Міжнародну Енергетичну Хартію, оскільки межі співпраці вже давно не обмежуються Євразійським ринком.

Міжнародна енергетична хартія установлює юридичні рамки з метою сприяння довготерміновому співробітництву в галузі енергетики на основі взаємодоповнювання і взаємної вигоди, відповідно до цілей і принципів Хартії.

ДЕХ був заснований на положеннях Європейської Енергетичної Хартії 1991 року.

У той час як Європейська Енергетична Хартія була, по суті, декларацією політичних намірів сприяти співробітництву Східної і Західної Європи, Договір до Енергетичної Хартії є юридично обов'язковим багатостороннім договором - єдиним такого роду договором, який регулює питання міждержавного співробітництва в галузі енергетики [38, с. 74].

Такий стан був зумовлений низкою причин, які умовно можна розділити на три основні групи:

- 1) наявність певних зобов'язань уряду щодо регулювання енергетичного сектора з огляду на його тісну інтеграцію в інфраструктуру, економічні системи та системи забезпечення публічних потреб окремих держав;

2) певні політичні та економічні традиції у підходах кожної країни до управління енергетичним сектором, які формують специфічні підходи уряду кожної окремої країни до вирішення енергетичних проблем;

3) регіональна специфіка енергетичного сектора економіки окремих держав-членів ЄС.

Основними аргументами на користь доволі інтенсивного та широкого адміністративного регулювання енергетичного сектора є такі:

а) енергетика – це послуга загального економічного інтересу.

Публічне втручання сплановано так, щоб забезпечити, з одного боку, існування реального ринку, а, з іншого – виконання зобов'язань щодо публічних послуг;

б) енергетика – це мережева послуга, яка потребує широкого регулювання. Енергетичні продукти неможливо або дуже дорого зберігати, що робить їх дуже чутливими до коливань ринку.

Отже, моніторинг з боку національних регуляторів є критичним;

в) певні функції енергетичної промисловості (розподіл, транспортування, управління мережами) є природними монополіями і тому розглядаються як регульовані види діяльності, а інші (генерація та постачання) є відкритими для конкуренції [177, р. 32].

Більш того, на сьогодні Договір до Енергетичної Хартії є одним з головних багатосторонніх договорів, який регулює питання захисту інвестицій. Положення Договору до Енергетичної Хартії регулюють п'ять широких сфер:

1. Захист і сприяння іноземним інвестиціям в області енергетики, засновані на розповсюдженні національного режиму або режиму найбільшого сприяння;

2. Вільна торгівля енергетичними ресурсами і матеріалами, заснована на правилах Світової організації торгівлі;

3. Свобода транзиту енергоресурсів через трубопроводи і їх мережі;

4. Зменшення негативного впливу повного енергетичного циклу на навколишнє середовище через поліпшення ефективності енергетичної пропасті;

5. Механізми вирішення міждержавних суперечок і суперечок між державою та інвестором.

В цілому, Договір до Енергетичної Хартії по суті формує новий порядок для глобального енергетичного ринку.

Цей новий порядок ґрунтується на відкритості ринку, принципі недискримінації, створенні конкуренції при залученні міжнародно-правових інструментів, зокрема арбітражної процедури, для врегулювання суперечок і протистояння політиці державного протекціонізму і державних монополій.

Висновки до розділу 1

Таким чином, міжнародне енергетичне право є міжнародно-правовим явищем, яке займає важливе місце в системі сучасного міжнародного права. Міжнародне енергетичне право в принципі відповідає всім вимогам і критеріям виділення галузі міжнародного права. Розвиток цього нового міжнародно-правового явища свідчить про прогресивний розвиток міжнародного права і зацікавленості міжнародного суспільства у вирішенні проблем енергетичного сектора.

На першому етапі питання енергетичної безпеки вирішувалися фрагментарно в окремих енергетичних галузях: вугілля в рамках ЄСВС; атомної енергії (Євроатом); утворення резервів сирої нафти та нафтопродуктів (Директива Ради ЄЕС 68/414/ЄЕС); інформування Комісії про обсяги імпорту нафти та газу (Регламент 1055/72 ЄЕС) тощо.

Другий етап характеризується ініціативою інституцій ЄС та застосуванням принципу солідарності у проведенні політики енергетичної безпеки. Правове регулювання почало формуватися як в рамках законодавства ЄС (Директива 90/547/ЄЕС та Директива 91/296/ЄЕС щодо транзиту електроенергії та газу), так і в рамках міжнародного права (Договір до Енергетичної Хартії 1994 р.).

Були закладені основи формування внутрішнього енергетичного ринку як основного інструменту гарантування безпеки постачання енергоносіїв (Перший та Другий енергетичні пакети).

Окремими напрямками стали запровадження системи заходів реагування на порушення безпеки постачання природного газу (Директива 2004/67/ЄС) та створення міжнародно-правових основ поширення енергетичного законодавства ЄС на східноєвропейські країни (Договір про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 р.).

Третій етап розвитку правового регулювання політики енергетичної безпеки ЄС розпочався завдяки активному правовому та інституційному

будівництву відповідно до цілей та завдань політики енергетичної безпеки ЄС. Це зумовило перетворення кількісних характеристик інтеграційний процесів на якісні характеристики, що виразилося у переході на новий рівень солідарності та інтеграції у сфері енергетики.

Нормативно-правове оформлення такого переходу на новий рівень відбулося із підписанням Лісабонського договору до Договору про функціонування Європейського Союзу, в якому ст. 194 ДФЄС було запроваджено положення щодо спільної політики ЄС в сфері енергетики. Цей Договір, разом із прийнятими у 2009 р. актами Третього енергетичного пакета складають сучасну правову основу енергетичної політики ЄС та політики ЄС в сфері енергетичної безпеки.

Таким чином, у міжнародному енергетичному праві є принципи, які є спеціальними галузевими принципами цієї галузі сучасного міжнародного права і є принципи, що не є самостійними правовими нормами і містяться, здебільшого, у документах «soft law».

Спеціальними галузевими принципами міжнародного енергетичного права є:

- 1). постійний суверенітет над енергетичними ресурсами;
- 2). зобов'язання не заподіювати шкоди території інших держав або територіям, що знаходяться поза межами юрисдикції держави;
- 3). обов'язок попереджувати і співробітничати з іншими державами щодо ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з небезпечною діяльністю, включаючи різноманітні екстрені випадки.

Основним структуроутворюючим принципом міжнародного енергетичного права є принцип постійного суверенітету над енергетичними ресурсами.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ДО ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ХАРТІЇ ЯК ОСНОВА СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

2.1. Історичні передумови та укладання договору до Енергетичної Хартії

Підвалини становлення сучасної моделі енергетичної безпеки Європи закладались упродовж ХХ століття, постійно вдосконалюючись та враховуючи нові потреби та виклики і загрози, водночас залишаючись складною сферою взаємин між державами. Тож їх вивченням займалися та продовжують займатись як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці, представники різних наукових галузей – правознавці, політологи, економісти, аналізуючи окремі конкретні аспекти формування та функціонування ефективної моделі енергетичної безпеки.

Спираючись на існуючий науковий доробок та враховуючи актуальність проблеми, проаналізуємо генезис праворозуміння енергетичної безпеки, пов'язавши його з історією вирішення цих питань європейськими державами.

Оскільки поняття енергетичної безпеки достатньо динамічно змінює зміст під впливом різних чинників, виступаючи складовою державної стратегії та національної безпеки, аналіз факторів впливу об'єктивного і суб'єктивного характеру є надзвичайно важливим. Це можна дослідити, аналізуючи кардинальні зміни у сфері енергетичного забезпечення упродовж останніх 100 років.

Початок 90-х років призвів до активізації інтеграційних процесів в усьому світі. Проте місце локомотиву цієї новітньої тенденції в міжнародних відносинах, як і раніше, ще з середини 50-х рр. ХХ ст., належало європейському континенту.

Поряд з нагальними політичними аспектами об'єднавчого процесу, актуалізуються ряд економічних тем. Не останнє місце серед них зайняв енергетичний фактор.

Однією з головних умов для розвитку економік країн - членів Євросоюзу в 1990-х-2000-х рр. стало повсякденне формування європейськими інституціями енергетичної політики.

Конкретне її втілення мало на меті створення міцної ринкової структури, в рамках ЄС, здатної залучати інвестиції для гарантування безперервного доступу європейської економіки до джерел енергопостачання.

Суецька криза 1956 року продемонструвала Європі загрози енергетичної залежності, призвівши до збройного конфлікту на тлі боротьби за шляхи транспортування енергоносіїв, які є не менш важливими, ніж володіння регіонами нафтовидобутку. Це поставило на порядок денний низку нових питань і щодо енерговидобутку, і щодо енергопостачання, акцентувавши увагу на необхідності комплексного підходу до проблем «нафтогазової» дипломатії на рівні міжнародно-правових відносин.

До Другої світової війни основним регіоном нафтовидобутку був Близький Схід, а суперництво за доступ до енергоносіїв точилося між Великобританією та США.

З 1950-х років пріоритети змінились на користь США, які виступили військово-політичним гарантом стабільності близькосхідного регіону. Але з кінця 1960-х років країни-нафтовидобувачі постали проти диктату західних компаній, почали ліквідацію концесій та націоналізацію нафтових активів, створили організацію експортерів нафти – ОПЕК, розпочавши переділ світового ринку нафти [89, с. 51–52]. Саме з позицією цієї організації пов'язана перша енергетична криза, що охопила світову економіку і була безпосередньо спричинена арабізраїльською війною 1973 року.

Виробники нафти ефективно використали «нафтову зброю»: одночасно зменшили видобуток нафти, значно підвищили ціни на неї та

ввели ембарго на продаж її низці країн. Це завдало удару економіці багатьох держав, загостривши питання енергетичної безпеки.

Відповіддю на «нафтову війну» арабських країн стала координація дій індустріальних держав в енергетичній сфері та забезпечення оперативного реагування на загрози, що виникають у зв'язку з енергетичною залежністю. 1974 року Організацією економічного співробітництва і розвитку шляхом підписання Угоди про міжнародну енергетичну програму (Agreement on an International Energy Program) була створена Міжнародна енергетична агенція зі штаб-квартирою у Парижі, яка істотно вплинула на становлення і розвиток енергетичної безпеки в Європі.

Зокрема, саме від МЕА ЄС запозичив ідею, що у кожній державі-члена повинен завжди знаходитися резерв нафти на 90 днів на випадок повного зупинення постачання нафти.

З 1975 року «Велика шістка», а з 1976 – «Велика сімка» (США, Великобританія, Франція, Італія, ФРН, Японія, Канада) визначають основні напрями посилення енергетичної безпеки, серед яких: скорочення імпорту та раціональніше використання енергоресурсів, їх консервація, пошук та розвиток альтернативних джерел енергії, збалансоване співробітництво на енергетичному ринку [20, с. 103]. Були закладені основи інноваційного механізму енергетичної безпеки, що відобразила Декларація, прийнята на зустрічі в Рамбуйє 17 листопада 1975 року.

Важливе місце в цьому процесі займала потреба створення єдиного торгового простору в сфері енергетики [19, с. 54].

Механізм реалізації вищевказаних завдань енергетичної політики ЄС базується на укладеній впродовж останніх 20 років потужній нормативній базі, основними стовпами якої є ряд договорів та документів ЄС, а саме:

- Договір про заснування ЄС;
- Заключний документ Гаазької конференції з Європейської енергетичної хартії;
- Договір до Енергетичної хартії;
- Біла книга ЄС;

- Зелена книга ЄС;
- Енергетична стратегія ЄС 2011 року; [6]

Окрім цього енергетична політика ЄС спирається на ряд нормативно-правових актів, розроблених в рамках ЄС.

Внутрішні документи в більш конкретному сенсі регулюють функціонування нафтогазового, вугільного, електрогенеруючого і розподільчого секторів енергетичного комплексу ЄС як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Розгляд цих документів в контексті реалізації енергетичної політики ЄС надає можливість сформулювати повноцінну картину історії впливу енергетичного фактору в євро- інтеграційному процесі на сучасному етапі.

Вже у Маастрихтському договорі 1992 р. серед інших аспектів економічної інтеграції [11, с.22], важливе місце посідає мигання оформлення спільних критеріїв функціонування енергетичної галузі.

Так, зокрема, договір вміщує положення, що регламентують основні виміри енергетичної взаємодії країн-членів ЄС. А саме: дається визначення і основні правила обігу електроенергії і природного газу як товару; визначаються статус і принципи діяльності компаній в енергетичній сфері на території ЄС.

До того ж, саме ті норми договору, що призначені регулювати рух товарів, послуг і капіталів у енергетичній сфері, визначаються як основні щодо можливості порушення справ в європейському суді у випадку їх недотримання країнами-членами ЄС. [31, с.24]

Слід зауважити, що положення Маастрихтського договору в енергетичній сфері кореспондувались і були зорієнтовані на відкриті до підписання трьома місяцями раніше за нього Європейську енергетичну Хартію. Цей документ, який мав характер політичної декларації про міжнародне співробітництво, базувався на принципах ринкової економіки, взаємодопомоги і недискримінації.

В більш конкретному сенсі підписанти зобов'язувалися сприяти створенню більш широкого енергетичного ринку спільними, або скоординованими заходами, що мали забезпечити:

1. Доступ до енергетичних ресурсів і їх розробки;
2. Лібералізація торговельних відносин в сфері енергетики;
3. Стимулювання і захист інвестицій; [5]

Практичним моментом реалізації Хартії стало підписання в грудні 1994 року Договору до Енергетичної Хартії і Протоколу до Енергетичної Хартії з Питань Енергетичної Ефективності та Відповідним Екологічним Аспектам.

Основою Договору до Хартії визначався зобов'язуючий принцип енергетичних взаємовідносин на європейському континенті.

Принцип полягав у довготерміновому співробітництві в галузі енергетики на основі договорів між постачальниками і споживачами енергоресурсів [12, с. 96]

Даний договір в 2000 році був доповнений уточненнями, що стосувалися гранту енергоносіїв, проте повноцінне втілення поставлених завдань і на сьогоднішній унеможлиблюється відмовою ратифікувати Договір до Хартії одним з головних гравців енергетичного ринку в регіоні – Російською Федерацією.

В подальшому на основі зазначених документів виконавчим органом ЄС Єврокомісією було розроблено плай розвитку енергетичної сфери в рамках ЄС. Цей документ був прийнятий в грудні 1995 року і отримав назву Біла Книга [9]. Це був перший документ, розроблений структурами ЄС, в якому чітко визначався вектор розвитку та взаємовідносин країн-членів у енергетичній сфері в межах ЄС.

В Білій книзі були прописані нові пріоритети європейської енергетики, відповідно яким акцент робився на розвиток відновлювальних джерел енергетики.

Грунтовний аналіз енергетичного права ЄС здійснено колективом авторів під керівництвом Марти Роггенкамп (Martha M. Roggenkamp) у роботі «Енергетичне право в Європі. Національне, комунітарне та

міжнародне право та інститути» (Energy Law in Europe. National, EU and International Law and Institutions) [8, с. 64].

Зокрема, відзначається, що хоча Європейська Енергетична Хартія ініційована та підтримувана ЄС, цей договір не слід розглядати виключно як частину комунітарного законодавства. З одного боку, Енергетична Хартія як угода споживачів енергії має потенціал розвинути у самостійну правову основу міжнародних відносин з енергетичних питань.

З іншого ж боку, міжнародна енергетична політика ЄС є набагато ширшою та багатограннішою, ніж правила, встановлені Енергетичною Хартією.

Безпосередньо енергетичне право ЄС розглядається в рамках традиційного поділу на первинне та вторинне законодавство.

Первинне енергетичне право ЄС базується на відповідних «енергетичних» нормах установчих договорів, а також включає окремі положення щодо вільної торгівлі, конкуренції та державних субсидій, які можуть застосовуватися до енергетичного сектора.

Вторинне енергетичне право ЄС складається з актів органів ЄС, що стосуються окремих напрямів реалізації енергетичної політики: послуг щодо постачання, ліцензування, газових та електричних директив, підтримки відновлюваних джерел енергії, імплементації Кіотського протоколу тощо.

Отже, європейські країни постійно тримають питання енергетичної безпеки у центрі уваги. У 2005–2006 роках Європейська комісія розробила «Зелену книгу» з проблем енергетичної безпеки. У ній формулюється завдання суттєвого скорочення використання вуглеводнів, запровадження технологій енергозбереження, розширення географії постачання, вільний ринок енергоресурсів тощо [161].

Важливого значення набувають зміни структури паливо-енергетичного комплексу, передовсім, розвиток атомної енергетики.

Враховуючи її особливу небезпечність і загрозливість, увага надається стимулюванню пошуку і запровадженню альтернативних енергетичних

джерел. Тобто постійно розширюється розуміння енергоресурсів та способів їх використання.

Важливими завданнями при цьому виступають екологічна і технологічна безпека енергетичних об'єктів, надійність функціонування системи паливноенергетичного комплексу, гарантованість енергопостачання, контроль над дестабілізуючими факторами політичного, економічного, техногенного характеру та інші важливі аспекти енергетичної безпеки. Усе це спрямоване на комплексне розв'язання питань гарантування стабільності постачання, транспортування та попиту на енергоресурси.

Зацікавленість різних учасників цих процесів відображають Доктрини, Стратегії, Концепції енергетичної безпеки, що розробляються та приймаються як окремими країнами, так і міждержавними об'єднаннями. Ці документи фіксують ключові аспекти: достатність за обсягом, надійність і стабільність постачання і доступність за ціною.

Крім того, в центрі уваги перебувають також питання вичерпності ресурсів та зростання вартості їх видобутку, тобто потенційного дефіциту енергоресурсів, та екологічні наслідки використання вуглеводнів.

Нарешті, розвиток зовнішнього напрямку політики енергетичної безпеки ЄС знайшов своє вираження у Договорі про заснування Енергетичного Співтовариства від 25 листопада 2005 р. [197].

Активне правове та інституційне будівництво відповідно до цілей та завдань політики енергетичної безпеки ЄС зумовило перетворення кількісних характеристик інтеграційних процесів на якісні характеристики, що виразилося у переході на новий рівень солідарності та інтеграції в сфері енергетики.

Нормативно-правове оформлення такого переходу на новий рівень відбулося із підписанням Лісабонського договору до Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [33], в якому ст. 194 ДФЄС було запроваджено положення щодо спільної політики ЄС у сфері енергетики. Ця Угода, разом із прийнятими 2009 р. актами Третього

енергетичного пакета, складають сучасну правову основу енергетичної політики ЄС та політики ЄС в сфері енергетичної безпеки.

2.2. Аналіз структури та положень до договору Енергетичної хартії

Міжнародна Енергетична Хартія – це міжнародна угода, яка ставить за мету підвищити енергонезалежність і енергоефективність країн, що розвиваються, гарантує безпеку інвестицій та безпеку транзиту.

Серед основних зобов'язань, які накладає Хартія – відсутність дискримінації постачальників енергоресурсу, створення конкурентного ринку, вільний транзит електроенергії.

На практиці для України це означає, що ми гарантуємо безперешкодний транзит російського газу через свою територію, не дискримінуючи з політичних причин.

Хартія також ставить собі за завдання сталий розвиток енергетики, підвищення рівня енергобезпеки, поліпшення стану охорони навколишнього середовища та створення сприятливих умов для залучення інвестицій.

Текст Хартії ратифікувало вже 70 країн, включно з Україною. Договір було модернізовано відповідно до сучасних реалій світового ринку енергетики. З Європейської Енергетичної Хартії угоду перейменовано на Міжнародну Енергетичну Хартію, оскільки межі співпраці вже давно не обмежуються Євразійським ринком.

ДЕХ вважається першою багатосторонньою міжнародною угодою і визначає транзитні правила в сфері транспортування енергетичних ресурсів, а також виступає одним із засобів забезпечення економічного розвитку регіону.

Положення ДЕХ регулюють основні галузі економічного співробітництва в енергетичному секторі:

- 1) захист і заохочення іноземних інвестицій в енергетику на основі застосування принципів режиму найбільшого сприяння і національного режиму;
- 2) лібералізація торгівлі енергоносіями, іншими матеріалами та обладнанням, що використовуються в енергетиці;
- 3) свобода транзиту енергоносіїв по трубопроводах і мережах;

4) зменшення несприятливого впливу енергетичного циклу на навколишнє середовище шляхом підвищення ефективності використання енергії.

Інвестиційна складова – найголовніший і в той же час найбільш складний і неоднозначний фрагмент Договору до Енергетичної Хартії.

При колізії з іншими договорами договірних сторін більш сприятливі для інвестицій положення ДЕХ мають пріоритет, що дозволяє обходити виключення, сформульовані в перших.

Варто зазначити, що положення ДЕХ, пов'язані з транзитом [4], мають важливе значення для держав Каспійсько - Чорноморського регіону у зв'язку з безпечним транспортуванням енергоресурсів.

Згідно з Договором до Енергетичної Хартії, транзит енергоносіїв — це переміщення енергоносіїв через територію Договірної сторони, якщо хоча б одна держава є країною - виробником або країною - імпортером [12]. Це означає, що в разі застосування транзитного режиму ДЕХ, є не обов'язковим, щоб всі три держави були учасниками Договору.

Предметна сфера дії статті 7 ДЕХ [4] не обмежується конкретним способом переміщення енергоресурсів, хоча більшість положень документу стосується саме мережевого транспортування. Крім того, встановлюються наступні основні правила транзиту енергоносіїв.

Одними із документів, які визначають правила гри на Європейському енергоринку є Договір до Енергетичної Хартії та деякі інші документи ДЕХ. Україна підписала цей документ та ратифікувала його. Це дозволяє їй не тільки мати доступ до відкритих енергоринків країн Європи, а і залучитися до політичного діалогу з сучасних та перспективних енергетичних питань.

Як зазначено у ДЕХ головним завданням процесу ДЕХ є прагнення до відкритих, ефективних, стійких та надійних енергоринків на підставі довіри та відкритості.

Головними напрямками діяльності ДЕХ слід вважати:

- захист інвестицій та встановлення недискримінаційного режиму для інвесторів;

- торгівля енергоносіями та енергопродуктами на підставі єдиних правил СОТ;
- надання режиму вільного транзиту енергоносіїв;
- підвищення енергоефективності енерговиробництва та енергоспоживання;
- міжнародне вирішення спорів та підвищення правової відкритості.

Як зазначено в Статті 2 ДЕХ, ціллю Договору є встановлення правових рамок для сприяння довгостроковому співробітництву в енергетиці на підставі взаємовигідності та взаємодопомоги. Це може бути досягнуто шляхом встановлення стабільної, всеохватної та недискримінаційної правової основи для відносин в енергетиці, що значно знижує політичні та економічні ризики для країн - учасниць.

Розглянемо більш детально головні положення ДЕХ та вимоги для країн, які з них витікають. Договір з Енергетичної Хартії забезпечує захист іноземних інвестицій в енергетику на основі принципу недискримінації.

Підписуючи Договір, держава приймає на себе зобов'язання поширювати національний режим або режим найбільшого сприяння (у залежності від того, який з них є найбільш сприятливим) для громадян інших держав, які здійснюють інвестиції в його енергетичний сектор.

Таким чином, Договір має юридичну силу, еквівалентну силі мережі двосторонніх угод про захист інвестицій.

ДЕХ містить широке невичерпне визначення «інвестиції» на основі «активів».

Відповідно до Статті 1(6) ДЕХ, «інвестиція» означає будь-який вид активів, що належать, та прямо чи побічно контролюються інвестором.

Відповідно до Статті 10 (1), кожна Договірна Сторона (ДС) заохочує і створює стабільні, рівноправні, сприятливі і прозорі умови інвесторам для здійснення інвестицій. Такі умови включають зобов'язання надавати без винятку інвестиціям інвесторів інших ДС справедливий і однаковий режим.

Інвестиції постійно користуються максимальним захистом і безпекою.

Ні при яких обставинах таким інвестиціям не повинен надаватися режим, менш сприятливий, чим режим, що пропонується міжнародним правом, у тому числі договірними зобов'язаннями [39, с. 87].

Стаття 10(2) ДЕХ установлює для ДС необов'язкову з юридичної точки зору умову «прагнути» (надавати) інвесторам інших ДС недискримінаційний режим у відношенні здійснення їхніх інвестицій (тобто на передінвестиційній стадії).

Стаття 10(4) передбачає проведення переговорів по перетворенню цієї умови «прагнути» у юридично обов'язкове положення.

Важливу роль у створенні уніфікованих умов, сприятливих для функціонування інвесторів, грають Статті ДЕХ про експропріацію (Стаття 13) і про відшкодування збитків (Стаття 12).

Обумовлюючи, що інвестиції інвесторів договірних сторін не підлягають націоналізації або експропріації, ДЕХ, проте, у виді виключення, допускає можливість здійснення таких актів з метою, яка відповідає державним інтересам.

При цьому обумовлюється, що проведення націоналізації або експропріації повинно здійснюватися без дискримінації, з дотриманням належних правових процедур і одночасно з виплатою швидкої, достатньої та ефективною компенсації.

Розмір такої компенсації повинен відповідати справедливій ринковій вартості експропрійованих інвестицій, оцінених на прохання інвестора у вільно конвертованій валюті.

Стаття 12(1) передбачає, що у випадку війни або іншого збройного конфлікту, введення надзвичайного стану, цивільних безладь або інших аналогічних подій на території однієї зі сторін Договору, уряд приймаючої країни надає іноземним інвесторам, які несуть збиток у відношенні будь-якої інвестиції, здійсненої на її території, реституцію, відшкодування, компенсацію або інший вид врегулювання, найбільш сприятливий з тих, які вона надає будь-якому іншому інвесторові [29, с. 54].

Стаття 14(2) ставить за обов'язок приймаючим країнам робити переказ без затримки. Відповідно до Статті 14(3), перекази виробляються по ринковому обмінному курсу у вільно конвертованій валюті.

Участь іноземних інвесторів у приватизації. З кола ведення ДЕХ на настійну вимогу ряду делегацій, включаючи і Російську, були виключені питання, які стосуються участі іноземних інвесторів у приватизації ПЕК або демонополізації (розпуск державних монополій). Ці проблеми передбачається обговорити у ході підготовки Додаткового договору.

Негативне відношення делегацій ряду країн, у тому числі, і Росії до включення у сферу дії ДЕХ проблем приватизації і демонополізації, пояснюються небажанням цих країн надавати національний режим сприяння іноземним інвесторам, з огляду на масштаби проведеної приватизації і роль ПЕК у національній економіці. Інші положення.

З інших положень ДЕХ, покликаних до формування сприятливого інвестиційного клімату, слід зазначити: відповідні положення про переуступку прав – суброгацію (Стаття 15), про правила наймання ключового персоналу (Стаття 11), про нерозповсюдження дії ДЕХ на інвестиційну діяльність інвесторів третіх країн, з якими не підтримуються дипломатичні відносини або у відношенні яких була уведена заборона на здійснення угод (Стаття 17) і Стаття 16 – про зв'язок ДЕХ з іншими угодами [48, с. 63].

Договір з Енергетичної Хартії забезпечує захист іноземних інвестицій в енергетику на основі принципу недискримінації. Підписуючи Договір, держава приймає на себе зобов'язання поширювати національний режим або режим найбільшого сприяння (у залежності від того, який з них є найбільш сприятливим) для громадян інших держав, які здійснюють інвестиції в його енергетичний сектор.

Таким чином, Договір має юридичну силу, еквівалентну силі мережі двосторонніх угод про захист інвестицій. ДЕХ містить широке невичерпне визначення «інвестиції» на основі «активів». Відповідно до Статті 1(6) ДЕХ, «інвестиція» означає будь-який вид активів, що належать, та прямо чи побічно контролюються інвестором.

Відповідно до Статті 10 (1), кожна Договірна Сторона (ДС) заохочує і створює стабільні, рівноправні, сприятливі і прозорі умови інвесторам для здійснення інвестицій. Такі умови включають зобов'язання надавати без винятку інвестиціям інвесторів інших ДС справедливий і однаковий режим. Інвестиції постійно користуються максимальним захистом і безпекою. Ні при яких обставинах таким інвестиціям не повинен надаватися режим, менш сприятливий, чим режим, що пропонується міжнародним правом, у тому числі договірними зобов'язаннями.

Важливу роль у створенні уніфікованих умов, сприятливих для функціонування інвесторів, грають Статті ДЕХ про експропріацію (Стаття 13) і про відшкодування збитків (Стаття 12).

Обумовлюючи, що інвестиції інвесторів договірних сторін не підлягають націоналізації або експропріації, ДЕХ, проте, у виді виключення, допускає можливість здійснення таких актів з метою, яка відповідає державним інтересам.

При цьому обумовлюється, що проведення націоналізації або експропріації повинно здійснюватися без дискримінації, з дотриманням належних правових процедур і одночасно з виплатою швидкої, достатньої та ефективною компенсації.

Розмір такої компенсації повинен відповідати справедливій ринковій вартості експропрійованих інвестицій, оцінених на прохання інвестора у вільно конвертованій валюті.

Стаття 12(1) передбачає, що у випадку війни або іншого збройного конфлікту, уведення надзвичайного стану, цивільних безладь або інших аналогічних подій на території однієї зі сторін Договору, уряд приймаючої країни надає іноземним інвесторам, які несуть збиток у відношенні будь-якої інвестиції, здійсненої на її території, реституцію, відшкодування, компенсацію або інший вид врегулювання, найбільш сприятливий з тих, які вона надає будь-якому іншому інвесторові.

З інших положень ДЕХ, покликаних до формування сприятливого інвестиційного клімату, слід зазначити: відповідні положення про

переуступку прав – суброгацію (Стаття 15), про правила наймання ключового персоналу (Стаття 11), про нерозповсюдження дії ДЕХ на інвестиційну діяльність інвесторів третіх країн, з якими не підтримуються дипломатичні відносини або у відношенні яких була уведена заборона на здійснення угод (Стаття 17) і Стаття 16 – про зв'язок ДЕХ з іншими угодами.

Національне законодавство у сфері ПЕК не повністю відповідає ДЕХ. Недосконалість існуючого законодавства дозволяє неефективне та навіть нецільове використання і без того невеликих інвестиційних надходжень. Тому, разом з вирішенням питання захисту інвестицій, необхідно вирішувати і питання ефективності їх використання.

Існуючі положення щодо транзиту Договору з Енергетичної Хартії зобов'язують держави, які його підписали, відповідно до принципів вільного транзиту, закладених в ГАТТ/СОТ, сприяти транзитові на недискримінаційній основі.

Однак, вже після прийняття Договору, у його керівному органі - Конференції з Енергетичній Хартії, виникла й усе більш зміцнювалася загальна думка про необхідність розширення і посилення цих положень з питань транзиту енергії. Зокрема, в результаті розпаду СРСР виникли специфічні проблеми в області транспортування енергії, які ускладнюють розробку проектів в області енергетики у регіоні СНД, включаючи міждержавний транзит. В останні роки це приводило до частих проблем в області транзитних енергетичних потоків у ряді країн СНД. Тому було вирішено, що члени Конференції з Енергетичної Хартії повинні прагнути до створення більш чіткого ряду «правил гри» для міждержавних транзитних потоків.

У грудні 1999 р. Конференція з Хартії видала мандат на початок переговорів про Протокол з Енергетичної Хартії щодо транзиту, юридично обов'язковому документу, метою якого є зміцнення існуючих транзитних зобов'язань урядів. Переговори по тексту Протоколу з питань транзиту почалися на початку 2000 р. Ціль Протоколу з питань транзиту полягає у тому, щоб розробити режим загальноприйнятих правових принципів, які

охоплюють транзитні потоки енергоресурсів, як вуглеводнів, так і електроенергії.

Національне законодавство у сфері ПЕК не повністю відповідає ДЕХ. Недосконалість існуючого законодавства дозволяє неефективне та навіть нецільове використання і без того невеликих інвестиційних надходжень. Тому, разом з вирішенням питання захисту інвестицій, необхідно вирішувати і питання ефективності їх використання.

Існуючі положення щодо транзиту Договору з Енергетичної Хартії зобов'язують держави, які його підписали, відповідно до принципів вільного транзиту, закладених в ГАТТ/СОТ, сприяти транзитові на недискримінаційній основі.

Однак, вже після прийняття Договору, у його керівному органі - Конференції з Енергетичної Хартії, виникла й усе більш зміцнювалася загальна думка про необхідність розширення і посилення цих положень з питань транзиту енергії.

Зокрема, в результаті розпаду СРСР виникли специфічні проблеми в області транспортування енергії, які ускладнюють розробку проектів в області енергетики у регіоні СНД, включаючи міждержавний транзит.

В останні роки це приводило до частих проблем в області транзитних енергетичних потоків у ряді країн СНД. Тому було вирішено, що члени Конференції з Енергетичної Хартії повинні прагнути до створення більш чіткого ряду «правил гри» для міждержавних транзитних потоків.

У грудні 1999 р. Конференція з Хартії видала мандат на початок переговорів про Протокол з Енергетичної Хартії щодо транзиту, юридично обов'язковому документу, метою якого є зміцнення існуючих транзитних зобов'язань урядів.

Переговори по тексту Протоколу з питань транзиту почалися на початку 2000 р. Ціль Протоколу з питань транзиту полягає у тому, щоб розробити режим загальноприйнятих правових принципів, які охоплюють транзитні потоки енергоресурсів, як вуглеводнів, так і електроенергії.

Одним з головних досягнень процесу у рамках Енергетичної Хартії було прийняття країнами-членами Хартії принципів і правил системи багатобічної торгівлі.

Договір з Енергетичної Хартії включає основні правила Світової Організації Торгівлі (СОТ), які визначають торгівлю товарами у застосуванні до сектора енергетики. Це вносить істотний вклад у створення прозорих, стабільних, 18 передбачуваних і недискримінаційних умов для торгівлі енергоносіями між Сходом і Заходом.

В однаковій мірі важливо те, що підтримуючи правила СОТ, які закладені в ДЕХ, країни, що підписали Договір з Енергетичної Хартії і поки ще не є членами СОТ (до таких країн відноситься і Україна), будуть проводити реформування внутрішньої системи торгівлі в секторі енергетики, що істотно полегшить їхній вступ у СОТ [37, с. 27].

Енергетична ефективність є одним із головних елементів енергетичної політики будь-якої держави.

Особливо значною ця проблема є для України де рівень енергоємності ВВП, як один із показників ефективності, значно перевищує показники не тільки провідних країн ЄС, а, майже, і усіх країн СНД. Таке становище в значному ступені гальмує, як сам процес ринкових перетворень в економіці держави, так і є значною перешкодою до досягнення економічного рівня європейських країн.

2.3. Механізм вирішення міжнародних спорів за Договором до Енергетичної Хартії

Традиційні механізми вирішення міжнародних спорів у вигляді переговорів та більш формалізованого їх виду – міждержавних засобів ад'юдикації (під якими розуміються міжнародні судові установи та міжнародний арбітраж), відображають традиційне розуміння міжнародного права як такого, що регулює відносини між державами, створюється державами та лише для держав.

Принаймні останнє положення з цієї тези вже не відповідає сучасному стану міжнародного права, яке в деяких сферах міжнародних відносин передбачає надання прав та покладення обов'язків на індивідів та можливості захисту ними своїх прав, або їх переслідування, за допомогою міжнародних засобів ад'юдикації.

Сучасні міжнародні договори, присвячені будь-яким питанням захисту прав людини чи міжнародним економічним відносинам, є своєрідним компромісом між захистом державних інтересів та прав індивідів як у матеріально-правовому, так і в процесуальному аспектах. Цей процес набуває подальшого розвитку в своїй більшості саме в міжнародному економічному праві, де, як відзначають деякі дослідники, зараз має місце процес посилення ролі індивідів у правовому регулюванні міжнародних економічних відносин.

Цей процес відбувається шляхом появи спеціального міжнародно-правового режиму, що не лише безпосередньо надає права індивідам, але й забезпечує їх прямим доступом до засобів захисту таких прав у відносинах з державами.

Водночас, розглядаючи питання інтернаціоналізації спорів між державами та приватними особами (зокрема в Угоді НАФТА та Договорі до Енергетичної Хартії (ДЕХ)), фахівці з міжнародного права зазначають, що така інтернаціоналізація питань, які раніше були історично в сфері регулювання національного законодавства та національних судів, не лише

фактично створила нову систему відносин в міжнародному праві, але й була позитивно сприйнята більшістю національних юрисдикцій.

Досліджуючи сучасні багатосторонні договори з економічних питань, автори відзначають особливу роль механізму допуску саме до міжнародних засобів ад'юдикації як засобу захисту прав індивідів за міжнародним правом. Так, коментуючи механізми вирішення міжнародних спорів за Угодою НАФТА та Договором до Енергетичної Хартії, Ян Паульсон відзначає: «Дозволяючи можливість прямого оскарження приватними особами щодо такого широкого кола питань, ці договори створюють значне розширення арбітражної юрисдикції в сучасних міжнародних відносинах».

Водночас процес доступу індивідів до міжнародних засобів ад'юдикації, і насамперед розширення доступу до міжнародного інвестиційного арбітражу, також поставив питання взагалі щодо місця цього засобу вирішення спорів у міжнародному праві, оскільки, на думку деяких фахівців, співіснування традиційного міжнародного комерційного арбітражу разом з міжнародним інвестиційним арбітражем призвело до значних змін в існуванні та реалізації цих двох інституцій [29, с. 54].

У контексті допуску приватних осіб до міжнародних засобів ад'юдикації міжнародно-правове регулювання інвестиційних відносин є більш інноваційним, ніж навіть міжнародні договори, присвячені торговельним питанням, оскільки передбачає прямий доступ приватним особам до міжнародних засобів ад'юдикації.

Наприклад, навіть у такій міжнародній торговельній системі, як ГАТТ/СОТ, приватні особи фактично мають лише непрямий доступ до міжнародних засобів врегулювання спорів, який виникає завдяки обов'язку держав оскаржувати дії інших держав у зв'язку із зверненням приватних осіб, що походять з їх території, в інститутах врегулювання міжнародних спорів СОТ.

Одним з останніх прикладів врегулювання не лише інвестиційних відносин, а й інших питань, що виникають при здійсненні діяльності в окремій сфері міжнародних економічних відносин (енергетичній) став До-

говір до Енергетичної Хартії, що має механізм вирішення спорів, аналог якому важко знайти в сучасно стимулом для держав для виконання ними своїх договірних та контрактних зобов'язань.

Механізм врегулювання спорів за ДЕХ становить не простий набір засобів, до яких можуть звернутись держави чи приватні особи, а цілісну взаємопов'язану систему, що складається також з певних підсистем. Деякі дослідники наголошують, що основу механізму вирішення спорів за ДЕХ становлять саме міжнародні засоби ад'юдикації - арбітраж між державами (практично щодо всіх спорів, що можуть виникнути у зв'язку з ДЕХ, за виключенням спорів щодо конкуренції та охорони навколишнього середовища) та арбітраж між державами та приватними особами у спорах щодо інвестицій.

Значна роль засобів ад'юдикації у розв'язанні спорів за ДЕХ пов'язана із загальною тенденцією міжнародного економічного права щодо надання переваги міжнародним засобам ад'юдикації у вирішенні міжнародних економічних спорів.

Не останню роль у обранні механізму вирішення спорів за ДЕХ відіграла складність правовідносин, що є його предметом. Коло питань, які охоплюють положення ДЕХ, можна розбити на чотири основні напрями: захист та сприяння інвестиціям, торгівля енергетичними матеріалами та продуктами, транзит енергоресурсів, захист навколишнього середовища та підвищення енергоефективності. Саме ця складність зумовила створення особливого комплексного механізму вирішення спорів, які можуть виникнути з їх приводу [31].

Причому засоби вирішення міжнародних спорів за ДЕХ становлять саме "механізм" вирушення міжнародних спорів, а не "систему", оскільки означені засоби знаходяться не в ієрархічній залежності (що притаманно для системи), а пов'язані між собою чітким розмежуванням їх юрисдикції, тобто сфер де вони можуть бути застосовані, що і забезпечує їх комплексність.

Вище вже було зазначено, що не викликає сумніву необхідність обрання саме міжнародних засобів ад'юдикації в якості основи механізму вирішення спорів за ДЕХ.

Відповідно, у учасників переговорного процесу ДЕХ було фактично три можливості у цьому напрямі: створити постійнодіючий суд, закріпити механізм єдиного арбітражу чи створити розгалужену систему вирішення міжнародних спорів, в якій би кожному аспекту сфери регулювання ДЕХ відповідав свій окремий засіб вирішення спорів. Ідея створення постійно діючого суду вочевидь походить від механізмів деяких конвенцій з прав людини та насамперед Суду Європейських співтовариств (Суд ЄС), який за Договором про ЄС (статті з 220 по 245)¹⁶ має юрисдикцію щодо вирішення питань тлумачення Договору, включаючи позови приватних осіб проти держав та Європейських співтовариств.

На нашу думку, саме приклад Суду ЄС став підставою відмови учасників переговорного процесу від закріплення постійнодіючого суду в якості механізму вирішення спорів за ДЕХ, оскільки саме Суд ЄС виступив своєрідним потягом, який створив Європейський союз в його сучасному стані, реалізуючи одноманітну та стабільну правову політику, яку не могли забезпечити інші органи Європейських співтовариств.

Отже держави, які брали участі в переговорах щодо ДЕХ, скоріш за все не лише не бажали передавати деякі питання щодо своєї діяльності в енергетичній сфері на розсуд наднаціонального органу з правом винесення ним рішень, обов'язкових до виконання, але й були під певним острахом від того, що такий суд міг в майбутньому призвести до створення своєрідного наднаціонального Енергетичного Союзу, якби він, наслідуючи приклад Європейського суду, почав широко тлумачити свої повноваження, закріплені в тексті договору [38, с. 96].

Іншою можливістю було створення інституціоналізованого арбітражу, як, наприклад система ІКСІД чи трибунал Іран-США¹⁷. Такий арбітраж має значні, порівняно з арбітражем ad-hoc, переваги, такі, наприклад, як

можливість здійснення експертної оцінки чи забезпечення контролю за процедурою формування персонального складу арбітражів.

В арбітражі ad-hoc склад арбітрів змінюється від справи до справи в залежності від бажання сторін, що абсолютно не забезпечує стабільності в ре-алізації по-ло-жень правоустановчого договору.

Крім то-го, інституціоналізований арбітраж здатен не лише надавати можливість для отримання кваліфікованих висновків експертів, але й забезпечити стабільність та постійність в тлумаченні такого договору та чітке розуміння його цілей та принципів, хоча б через надання більш спрощеного доступу до вже винесених рішень.

Можливим поясненням відмови від такого засобу врегулювання спорів є складність правового масиву норм ДЕХ та небажання держав учасниць надати рівні засоби захисту щодо всіх сфер регулювання, які охоплені ДЕХ.

Держави були готові за певних умов надати можливість врегулювання в ад'юдикаційному порядку питань інвестицій, торгівлі та загального тлумачення і застосування положень ДЕХ, водночас це аж ніяк не стосувалось питань транзиту енергоресурсів і, насамперед, конкуренції та охорони навколишнього середовища.

Виходом із цієї ситуації стало створення розгалуженої системи вирішення міжнародних спорів, в якій би кожному аспекту сфери регулювання ДЕХ відповідав свій окремий засіб вирішення спорів, що є доволі інноваційним для сучасного міжнародного права [38, с. 54].

Водночас ця інноваційність стала причиною певних проблем та прогалин у закріпленні засобів вирішення міжнародних спорів, оскільки створила ситуацію, коли різні засоби перетинаються та накладаються один на один, змішуючи свої компетенції. Але це жодним чином не зменшує значення, яке має механізм вирішення міжнародних спорів за ДЕХ для сучасного міжнародного права.

Таким чином, механізм вирішення спорів за ДЕХ став узагальненням практики не лише міжнародно-правового регулювання відносин в

енергетичній сфері, але й уособленням останніх напрацювань міжнародного права щодо вирішення міжнародних спорів.

Широта інструментарію ДЕХ щодо розв'язання спорів перш за все полягає у тому, що він передбачає можливість розв'язання спорів як між державами, так і між державами та інвесторами.

Такий підхід до класифікації засобів вирішення спорів за ДЕХ приводить до їх розподілу на за-со-би вирішен-ня міждер-жав-них спорів та засоби вирішен-ня інвестиційних спорів.

Перші, в свою чергу, поділяються на такі види засобів вирішення спорів, що складають єдину систему вирішення спорів між державами за ДЕХ:

- загальні засоби вирішення спорів між державами;
- вирішення транзитних спорів;
- вирішення спорів стосовно пов'язаних з торгівлею положень та пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів;
- вирішення спорів щодо конкуренції;
- вирішення спорів щодо охорони навколишнього середовища та елементи вирішення податкових питань.

Останні застосовуються як щодо засобів вирішення спорів між державами, так і до засобів вирішення інвестиційних спорів.

Окремо слід наголосити на місці саме міжнародного інвестиційного арбітражу в системі засобів вирішення міжнародних спорів за ДЕХ.

Ст. 26 ДЕХ, яка містить положення щодо вирішення інвестиційних спорів, прямо закріпила можливість звернення до міжнародного інвестиційного арбітражу навіть при відсутності договору між інвестором та державою щодо арбітражного врегулювання. Це значно посилює можливості інвесторів, оскільки фактично вони не повинні втрачати час та гроші для узгодження з державою прийнятного арбітражного застереження, одночасно маючи доволі чітку та дієву норму про передачу спорів на розгляд міжнародного інвестиційного арбітражу.

Проблема полягає в тому, що в практиці розгляду міжнародних інвестиційних спорів питання наявності узгодженого арбітражного застереження між сторонами та трактування такого застереження в міжнародних договорах поставало досить часто. Є декілька прецедентів, коли Двосторонній інвестиційний договір надає, чи був витлумачений як такий, що надає, інвесторам право звертатись до арбітражу без спеціальної арбітражної угоди з державою - місця здійснення інвестицій.

Зокрема, це право було визнано у справі *AAPL v. Sri Lanka*. Одночасно формулювання в національному інвестиційному законодавстві час від часу застосовувались як такі, що мають пряму, безвідкличну передачу до арбітражу, в тому числі як оферту до арбітражної угоди, прийняту інвестором шляхом подачі позову.

Обов'язковий арбітраж без попередньої арбітражної угоди, як це закріплено в ст. 26 ДЕХ, також є засобом протидії національним принципам та законам, що спрямовані проти передачі інвестиційних спорів на розгляд міжнародного арбітражу.

Наприклад, як зазначає Скот Гуджон (R. Scott Gudgeon) (коментуючи двосторонній інвестиційний договір між США та Панамою), «залишення питань врегулювання спорів засобом, застосовуваним на договірній основі, має один головний недолік... [61, с. 78]

В багатьох випадках ці права (мається на увазі вирішення спорів на договірній основі) не можуть бути повністю або вільно предметом переговорів, зокрема в країнах Латинської Америки, де Доктрина Кальво становить частину національного законодавства...». «В таких випадках... двосторонній інвестиційний договір повинен захистити арбітражні можливості інвестора, проти якого був застосований такий договірний механізм, і який викликає юрисдикцію місцевих судів або арбітраж за місцевим законодавством».

Іншими словами, закріплення обов'язкового міжнародного інвестиційного арбітражу в міжнародному договорі не дає можливості державі, де будуть здійснюватись інвестиції, примусити інвестора до прийнятного саме для неї способу врегулювання спорів – національних судів.

Практика реалізації положень ДЕХ у міжнародних засобах ад'юдикації, і насамперед через засоби міжнародного інвестиційного арбітражу, звели нанівець позицію деяких вчених про дуже низьку вірогідність ефективної реалізації його положень. Саме засоби вирішення інвестиційних спорів за ДЕХ були застосовані більше всього, що й не дивно, оскільки, як слушно відзначає І.З. Фархутдінов, «ДЕХ в загальному вигляді закріплює доцільну рівновагу між інтересами іноземних інвесторів та держав-реципієнтів, що сприяє забезпеченню правової стабільності та дозволяє достатньою мірою забезпечити прояв дійсних державних інтересів країн».

Було б помилкою сприймати інвестиційний арбітраж за ДЕХ як засіб, єдиною метою якого є обмеження прав держави щодо регулювання діяльності приватних інвесторів.

Навпаки, інвестиційний арбітраж взагалі та, в першу чергу, за ДЕХ є останньою спробою інвесторів отримати справедливість у відносинах з державними органами. Навіть при наявності змоги звернутись до інвестиційного арбітражу, все одно існують перепони та складності для інвесторів у отриманні та виконанні позитивного для себе рішення (як то: великі арбітражні збори, суми які мають бути сплачені юридичним радникам, проблеми при примусовому виконанні рішень і т.д.).

В цьому контексті ДЕХ слід сприймати як одну з останніх спроб закріпити шляхи вирішення деяких проблем реалізації не лише міжнародного інвестиційного арбітражу, але й взагалі міжнародних засобів ад'юдикації.

Отже, розглядаючи засоби вирішення міжнародних спорів за ДЕХ, можна стверджувати, що вони є уособленням найкращих напрацювань сучасного міжнародного права.

Водночас складність механізму врегулювання міжнародних спорів за ДЕХ, розпливчатість та іноді суперечливість положень, що його встановлюють, стали причиною певних недоліків при реалізації означеного механізму, зокрема перетинанні компетенції засобів, які до нього входять.

Єдиним шляхом подолання цього явища є подальша практика реалізації засобів вирішення спорів за ДЄХ, яка б прояснила їх зміст та забезпечила одноманітність при тлумаченні норм цього міжнародного договору.

Висновки до розділу 2

Європейський енергетичний ринок досяг значного прогресу в своєму розвитку, базуючись на простих та загальноприйнятних принципах: конкуренція, енергоефективність, безпека.

Основні тенденції розвитку енергозабезпечення країн ЄС це:

- зменшення рівня залежності за рахунок розвитку власної енергетичної бази, управління попитом, збільшення енергоефективності та пошук нових шляхів постачання ПЕР;
- поступове впровадження принципу управління зовнішньою залежністю за рахунок забезпечення надійності постачань, підвищення рівня відносин з країнами-постачальниками;
- зміна структури енергетичних балансів за рахунок збільшення частки газу та відновлюваних джерел енергії в загальному енергоспоживанні;
- підвищення безпеки та екологічної прийнятності енергетичних виробництв.

Розвитку відносин європейських країн в енергетичній сфері та впровадженню ефективних ринків повинен сприяти ДЕХ. Україна, яка є членом ДЕХ, ще не використала всі можливості для досягнення відкритих і конкурентоспроможних ринків, сприятливого інвестиційного клімату, прийняттого рівня ефективності та безпеки енерговиробництва і споживання. Україна має певні передумови для успішного входження в європейські енергетичні ринки.

Серед цих передумов можна відзначити важливе геополітичне положення України на шляху головного руху енергоносіїв з Азії та Росії в Європу та значний власний потенціал ПЕК країни. Разом з цим, існує ряд проблем, які необхідно вирішити для досягнення цілей євроінтеграції у сфері енергетики.

Серед них, найбільш важливими є: недостатній загальний економічний розвиток, низький рівень енергоефективності виробництва, несприятливий інвестиційний клімат, не досконала законодавча база та рівень виконання вже прийнятих норм і законів.

Основними напрямками вирішення названих проблем є:

- становлення та розвиток енергетичних ринків на основі прозорих правил гри, зваженої цінової та тарифної політики, встановлення сприятливого інвестиційного клімату та інших ринкових механізмів;
- підвищення енергоефективності за рахунок модернізації потужностей, нових технологій та енергозбереження при генерації, передачі і споживанні енергії;
- впровадження принципів управління зовнішньою енергетичною залежністю за рахунок взаємовигідних домовленостей з постачальниками та обов'язковість виконання цих домовленостей, підвищення престижу країни, як надійного партнера у взаємовідносинах;
- впровадження подальшого пошуку шляхів диверсифікації енергопостачань;
- розробка та реалізація державної політики у сфері транспортування енергоносіїв;
- поступового впровадження еколого-економічного механізму природокористування, який би стимулював енерговиробників до зменшення забруднення природного середовища;
- розробка та законодавче оформлення державної приватизаційної політики у енергетичній сфері, яка б дозволяла використати кошти від приватизації для оновлення енергетики, була прозорою та виключала зловживання;
- зменшення в енергетичному балансі долі використання газу за рахунок вугілля (разом з підвищенням ефективності його спалювання) та АЕС (разом з підвищенням рівня безпеки АЕС та

- вирішенням проблем безпеки робіт з відпрацьованим ядерним паливом);
- більш значне впровадження НВДЕ, як перспективного та екологічно прийняттого джерела енергопостачання.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

3.1. Основні положення Стратегії створення європейського Енергетичного союзу

Організація впровадження основних положень стратегії ЄС Енергетика 2020, як базового документу розвитку енергетики Євросоюзу, стало основою для прийняття Європарламентом Європейської стратегії енергетичної безпеки, як невід'ємної частини Рамкової Кліматичної та енергетичної політики на період з 2020 до 2030 рр. Європейською Комісією (ЄК), вищим органом виконавчої влади Європейського Союзу, 25 лютого 2015 р. прийнято Пакет документів Енергетичного союзу COM(2015), Рамкова стратегія для сильного Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо клімату (Стратегія Енергетичного союзу) та «Дорожню карту для Енергетичного союзу до 2050 р.», в якій представлені конкретні цілі та пріоритети з планом дій щодо прийняття відповідної законодавчої бази до 2018 р.

На саміті 24 – 25 жовтня 2014 р. Главами держав і урядів країн-членів ЄС прийнято основні принципи, представлені Єврокомісією Європейському Парламенту та Раді «Energy Efficiency and its contribution to energy security and the 2030 Framework for climate and energy policy» (COM(2014) 520, 23.07.2014), щодо енергетичної політики з енергоефективності та протидії змінам клімату на період до 2030 р., цілями якої для країн-членів ЄС визначено: зниження викидів парникових газів на 40%, поліпшення енергоефективності на 27% і підвищення на 27% використання поновлюваних джерел енергії в енергетичній структурі Євросоюзу, що значно перевищує раніше прийняті відповідні показники в Енергетичній стратегії ЄС до 2020 р. [39, с. 67].

В основу Стратегії Енергетичного союзу ЄС Комісією покладено раніше прийняті документи: «Стратегією енергетичної безпеки» (COM(2014) 330 final, 28.05.2014), а також висновки доповіді «Про стан Енергетичного союзу» (2015 р.), щодо формування цілісної стратегії, спрямованої на інтеграцію енергетики на рівні країн-членів ЄС.

Стратегія Енергетичного союзу ЄС до 2030 р. має п'ять взаємопов'язаних положень, спрямованих на підвищення рівня енергетичної безпеки, сталого розвитку та конкурентоспроможності, викладених у «Пакеті Енергетичного союзу»:

- Енергетична безпека, солідарність і довіра.

Ключовим аспектом енергетичної безпеки та стійкості визначено диверсифікацію джерел енергії.

Для реалізації цієї мети Комісія зосередила свою увагу на розвитку можливої інфраструктури енергозабезпечення. Наприклад, Південний газовий коридор розглядається в якості одного із напрямів розширення доступу Європи до ресурсів країн Центральної Азії, у той час як Північна Європа розглядається як регіон, у якому має бути створено центри прийому та регазифікації зрідженого природного газу [30, с. 79].

Крім того, торгівля ЗПГ розглядається як засіб регулювання світових цін на природний газ.

Одночасно Комісія приділяє особливу увагу співпраці між сусідніми країнами та буде «проводити оцінку варіантів створення добровільних механізмів сукупного попиту для колективної закупівлі газу під час кризи». Одночасно ЄС забезпечуватиме приведення у відповідність із законодавством ЄС угод по закупівлі енергетичних ресурсів у третіх країн.

- Повністю інтегрований європейський енергетичний ринок.

Основним компонентом є розвиток інфраструктури, оскільки європейських електро- та газотранспортних мереж, особливо транскордонних об'єднаних енергосистем, не достатньо для належного функціонування внутрішнього ринку енергоресурсів.

Зокрема, «для електроенергії було встановлено конкретні мінімальні цільові показники взаємообміну в розмірі 10% установленої потужності до 2020 р. для виробництва електроенергії країн-членів».

При цьому основною метою є повна імплементація Третього Енергетичного пакету.

- Внесок ефективного використання енергії в скорочення обсягу споживання. Комісія зазначає, що значного виграшу в ефективності можна досягти у будівельній індустрії; ставиться завдання спростити доступ до існуючої системи фінансування та пропонуються варіанти рішень для підвищення ефективності.

Відмічено необхідність підвищення допустимих норм щодо шкідливих викидів для легкових автомобілів і мікроавтобусів у період після 2020 р. з метою заохочення використання «програм дорожніх зборів на основі принципів «платить винуватець забруднення» і «платить споживач». Відзначено доцільність «активізації роботи зі створення єдиної європейської транспортної зони».

- Низьковуглецева економіка.

Як вже зазначалося, країни-члени ЄС взяли на себе зобов'язання щодо зниження на своїй території викидів парникових газів не менше ніж на 40% від рівня 1990 р., а також із встановлення частки ПДЕ, споживаної в ЄС, на рівні не менше 27% у 2030 р.

- Дослідницька діяльність, інноваційні розробки та конкурентоспроможність.

Нове бачення дослідницько-інноваційного підходу до енергетики в ЄС як до способу забезпечення розвитку та впровадження передових технологій використання поновлюваних джерел енергії та створення сприятливих умов для участі споживачів в системі розподіленої генерації з впровадженням «розумних» енергомереж (Smart Grid), «розумних» побутових електроприладів тощо.

Щодо організації виконання кожного із зазначених положень в ЄС розроблено план заходів, який буде впроваджено протягом визначеного стратегією періоду.

З часом згаданий план може бути зміненим чи доповненим у відповідності з актуальними потребами та проблемами.

Стратегія енергетичної безпеки ЄС, розвиток інтегрованого об'єднаного європейського енергетичного ринку та диверсифікація постачання енергоресурсів у країни ЄС Відповідно до висновків МЕА сутність енергетичної безпеки полягає у гарантуванні безперервного постачання енергетичних ресурсів за доступними цінами.

Враховуючи недостатній рівень енергетичної безпеки ЄС та з огляду на загрозу порушення стабільності постачання енергоресурсів до ЄС, Європейською Комісією прийнято Стратегію енергетичної безпеки ЄС (European Energy Security Strategy, COM(2014) 330 final, 28.5.2014 р.) [28, с. 96].

Стратегією енергетичної безпеки ЄС визначено коротко-, середньо- та довгострокові напрями, а саме:

- широкий спектр доступних паливних ресурсів (сира нафта, природний газ, вугілля, вітрова та сонячна енергія, гідроенергія, геотермальна енергія, енергія припливів/відпливів, ядерна енергія, біомаса тощо) та суттєве зменшення частки викопних видів палива в енергетичному балансі ЄС (декарбонізація економіки);
- диверсифікація зовнішніх джерел та постачальників паливних ресурсів і шляхів їх постачання;
- розбудова належно функціонуючого енергетичного та повністю інтегрованого внутрішнього ринку, що є необхідною передумовою для формування прийнятної вартості енергії для споживачів;
- належна потужність енергогенерувальних та передавальних підприємств;
- надійність та стійкість енергомереж, їх розвиток та розширення з'єднань з енергомережами інших регіонів/країн;

- здатність різних груп споживачів до зниження обсягів енергоспоживання на основі впровадження енергоефективних заходів та переходу на альтернативні джерела енергії;
- мінімізація шкідливого впливу енергогенерувальних установок на довкілля;
- ефективні механізми солідарної взаємодії між державами-членами на випадок масштабних перебоїв постачання енергоресурсів.

У текстах установчих договорів ЄС відсутні положення, які безпосередньо регулюють енергетичну безпеку.

Водночас, відповідно до ст. 194 Договору про функціонування ЄС гарантування безпеки постачання енергії до ЄС розглядається як одна з основних цілей енергетичної політики.

Енергетична політика у даній статті Договору розглядається у контексті створення та функціонування внутрішнього ринку і необхідності збереження довкілля.

З огляду на події в Україні та потенційну можливість порушення поставок російського газу до ЄС у короткостроковій перспективі, дії Єврокомісії зосереджуються на тих країнах, які є найбільш залежними від одного постачальника газу (країни Східної, Південно-Східної Європи, країни Балтії) [38, с. 54].

З метою недопущення зривів виконання газових контрактів особлива увага приділятиметься:

- посиленню ефективності використання інфраструктури зберігання газу (зокрема, розширення можливостей щодо зберігання газу у сховищах Латвії з метою створення його стратегічного запасу для країн Балтійського регіону);
- розвитку в ЄС системи реверсних газових потоків (у контексті меморандуму про взаєморозуміння між Словаччиною та Україною);
- реалізації регіональних планів організації постачання енергоресурсів;

- підвищенню ефективності та повноти використання діючих у країнах - членах ЄС потужностей інфраструктури терміналів прийому та регазифікації зрідженого природного газу.

У Стратегії енергетичної безпеки ЄС визначені основні положення щодо посилення механізму солідарності та оперативного реагування на виклики енергетичної безпеки ЄС, захисту критичної енергетичної інфраструктури Співтовариства, зокрема:

- Створення запасів нафти. Країни ЄС зобов'язані створювати та підтримувати мінімальні запаси сирової нафти та нафтопродуктів у обсязі, необхідному для забезпечення попиту внутрішнього ринку впродовж 90 днів.

Сьогодні в переважній більшості країн ЄС резерви нафти доведено до 120 днів. Такі дії дозволять утримувати в рівновазі ринкові ціни в разі тимчасового зриву постачання нафти до ЄС.

Норми щодо гарантування безпеки постачання нафти закріплено у Директиві 2009/119/ЄС, Угоді про Міжнародну програму розвитку енергетики (МПРЕ) про зобов'язання держав-членів ЄС та держав-членів МЕА підтримувати визначені зазначеними документами мінімальні резерви сирової нафти/нафтопродуктів.

- Запобігання зриву та відповідне реагування на ризики зриву постачання газу.

З часів газового протистояння у 2006 та 2009 рр. у ЄС значно посилено механізми реагування на можливі зриви поставок газу.

Інвестиції в підвищення результативності зазначених механізмів стали законодавчим зобов'язанням: починаючи з грудня 2014 р. країни ЄС зобов'язані забезпечувати покриття пікового попиту на газ навіть у випадку зриву виконання зобов'язань окремими постачальниками газу [70, с. 97].

Реверсні потоки газу мають бути організованими та функціонувати на всіх транскордонних переходах між країнами ЄС.

Європейськими нормативними актами визначено захищені категорії споживачів (перш за все ті, що використовують газ для обігрівання помешкань), які має бути забезпечено газом у першочерговому порядку. Крім

того, країни ЄС зобов'язані опрацювати плани дій у надзвичайних ситуаціях та в разі зриву постачання газу в зимовий період.

Діюча Газова Координаційна Група (включаючи регуляторів країн-членів ЄС) довела свою ефективність, зокрема, через організацію загальноєвропейської платформи обміну інформацією, вивчення експертних висновків, розроблення і впровадження ефективних заходів оперативного реагування на зміни ситуації на газовому ринку та захист інтересів усіх членів ЄС.

У лютому 2016 р. Європейська Комісія ініціювала масштабний перегляд положень права ЄС щодо безпеки постачання газу.

Було представлено Пакет з енергетичної безпеки постачання газу, який включає ініціативи щодо перегляду Регламенту № 994/2010, запровадження нового механізму обміну інформацією щодо міжнародних угод з третіми країнами. Крім того складовою цієї ініціативи є стратегія ЄС щодо зрідженого природного газу (ЗПГ, LNG) та зберігання газу COM(2016) 49 final (Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on an EU strategy for liquefied gas and storage), що була схвалена Європейським Парламентом 26.10.2016 р. [54, с. 87].

Ключові нововведення у сфері гарантування безпеки постачання газу:

- запровадження принципу солідарності, який передбачає надання пріоритету приватним домогосподарствам та важливим соціальним об'єктам під час надзвичайних ситуацій;
- обов'язкові регіональні превентивні заходи та плани на випадок екстрених ситуацій, засновані на нових стратегічних підходах;
- усунення перешкод для реверсного постачання газу у будь-якому напрямку;
- розширення переліку інформації щодо положень контрактів на постачання газу, які мають надаватися сторонами Європейській Комісії;
- залучення Договірних Сторін Енергетичного Співтовариства до реалізації заходів у сфері безпеки постачання газу.

У перспективі очікується збільшення потужностей систем та терміналів LNG, заплановано введення потужностей на рівні 157 млрд. м3 до 2025 р., з яких об'єкти потужністю 18 млрд. м3 знаходиться на стадії будівництва; визначено, що при необхідності країни-члени ЄС зможуть забезпечити близько 45% потреби газу

Опрацювання необхідних планів дій у надзвичайних ситуаціях (зрив або зниження обсягів поставок енергоресурсів тощо) для гарантії мінімального рівня енергозабезпечення кожної країни-члена ЄС.

Головну увагу Єврокомісії в цьому контексті сьогодні спрямовано на країни Центральної та Південно-східної Європи [30, с. 54].

– Розвиток функціонального та глибоко інтегрованого внутрішнього енергоринку ЄС. Внутрішній енергоринок ЄС є ключовим фактором енергетичної безпеки ЄС.

Стратегією енергетичної безпеки передбачено розгляд ініціатив урядів країн ЄС, які впливають на функціонування загального енергоринку ЄС – зокрема, плани з розвитку поновлюваної, ядерної енергетики, реалізації нових інфраструктурних проектів у енергетиці (газопроводи, LNG-термінали тощо).

Прийняття відповідних рішень лише після погодження на загальноєвропейському.

3.2. Правове регулювання діяльності ринків електроенергії Європейського Союзу

Сьогодні найбільш ефективно проведено реформування енергетики зі створенням ефективно діючого конкурентного ринку електроенергії у Великобританії, Німеччині, Норвегії, Швеції, Фінляндії тощо. Конкурентний ринок електроенергії успішно функціонує в окремих штатах США, Японії та в ряді інших країн.

Прикладом зваженого підходу до реформи електроенергетики можуть бути Німеччина та Норвегія, де не проводилося радикальної перебудови діючих структур ВІК при максимальному збереженні господарських зв'язків.

Принципи дерегулювання і реструктуризації бізнесу в електроенергетиці фактично реалізовувалися шляхом поділу фінансового обліку та оптимізації витрат за видами діяльності всередині холдингів відповідно до вимог Третього енергетичного пакету Євросоюзу, що не призводило до подрібнення капіталу компанії

Сьогодні у складі Третього енергетичного пакету першорядне значення в регулюванні електроенергетики займає Директива 2009/72/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо загальних правил для внутрішнього ринку електроенергії, яка скасовує Директиву 2003/54/ЄС, а також Регламент ЄС №714/2009 Європейського парламенту і Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мережі транскордонного обміну електроенергією, яким скасовано Регламент ЄС № 1228/2003.

Положення зазначених документів спрямовано не тільки на сталий розвиток внутрішнього електроенергетичного ринку, але й на гармонізацію спільного функціонування вже існуючих національних електроенергетичних ринків.

Третім енергетичним пакетом. Зокрема, термінові заходи та пріоритети були сконцентровані навколо чотирьох сфер:

- 1) досягнення ефективного розділення діяльності мереж та постачання;
- 2) усунення регуляторних прогалин (в основному щодо транскордонних питань);
- 3) спрямування проти концентрації ринків та перешкод у доступі;
- 4) збільшення прозорості у ринкових операціях [12, р. 3].

Отже, основними механізмами регулювання відносин в енергетичній сфері, згідно з Третім енергетичним пакетом, ставали правила щодо розділення вертикально інтегрованих енергетичних компаній одним із визначених нормами пакета способом, надання державам-членам ЄС, а також органам ЄС додаткових повноважень щодо регулювання енергетичного ринку, створення незалежної інституції для співробітництва національних енергетичних регуляторів держав-членів ЄС.

Однією з основних функцій регуляторів (регулюючих енергетичних комісій, системних операторів тощо) є регулювання мережевих тарифів відповідно до ліцензійних і методологічних умов.

Зокрема, у ЄС згідно з Директивою ЄС 2009/72/ЄС регулюючі органи є відповідальними за встановлення або погодження мережевих тарифів до їх введення в дію, через визначення методології їх розрахунку, установлення умов і вимог щодо приєднання та доступу до національних мереж.

Формування однорідного конкурентного середовища та розвиток ефективних конкурентних ринків потребувало встановлення відповідних ринкових правил, розроблення ринкової моделі, а також методів регулювання ринку в нових умовах.

Міжнародний досвід реформування електроенергетики свідчить про неоднозначність реструктуризаційних процесів. Одним із головних висновків аналізу світового досвіду реформ є той факт, що їх здійснення не має єдиних для всіх країн рекомендацій.

Директивою 2009/72/ЄС встановлено загальні правила виробництва, передавання, розподілу та збуту електроенергії з урахуванням захисту інтересів споживачів і з метою підвищення конкурентоспроможності та інтеграції електроенергетичних ринків країн Євросоюзу; регламентовано

засади організації та функціонування електроенергетичного сектора, відносини у сфері забезпечення відкритого доступу на ринок, а також публічні процедури, які застосовуються під час проведення тендерів.

Для досягнення зазначених цілей зазначена Директива передбачає:

- відділення функції підприємств із видобутку та продажу енергоресурсів від функцій з транспортування, що уможливить лібералізацію ринків електроенергії;
- посилення транскордонної торгівлі у сфері енергетики;
- створення більш ефективних національних регуляторних органів;
- сприяння транскордонному співробітництву та інвестуванню;
- сприяння більшій прозорості діяльності енергетичних компаній;
- створення незалежного системного оператора та незалежного оператора транспортування.

Згідно з Директивою 2009/72/ЄС створено більш гнучкі умови щодо збереження та створення ефективно діючих ВІК у країнах-членах ЄС.

За варіанту, що дозволяє збереження власності на мережні активи компаній, застосовуються відповідні стандарти поділу.

Заснований поза структурою ВІК і належним чином сертифікований незалежний системний оператор вирішує усі питання поточного управління мережною структурою (питання доступу третьої сторони, планування інвестицій, ремонтні роботи), яка залишається у власності ВІК [29, с. 54].

У Директиві 2009/72/ЄС зазначено також необхідність підвищення рівня незалежності національних регуляторів, у тому числі шляхом включення до їхніх повноважень функцій пов'язаних із затвердженням тарифів або методології розрахунку тарифів на основі пропозицій оператора системи передавання (transmission system operator) або оператора системи розподілу (distribution system operator) або на основі пропозицій, погоджених зазначеними операторами і користувачами мережі.

Директиву та Регламент Третього енергетичного пакету прийнято спільним рішенням Європейського парламенту та Ради ЄС, але їхня юридична природа є неоднорідною. Директиву адресовано країнам-членам і

вона має бути імplementованою в національне законодавство у встановлений термін.

Директива є обов'язковою для країн-членів ЄС щодо терміну і кінцевого результату, при цьому форми і методи досягнення результату залишено для рішення країн-членів.

Регламент Європейського Парламенту і Ради, на відміну від Директиви, є актом загального характеру, адресованим усім суб'єктам права ЄС (не лише країнам - членам) і наділеним прямою дією (не вимагає актів імplementації до національного законодавства). Ці властивості надають Регламенту прав національного законодавства.

Перенесення Третього пакету на національні основи не означає закінчення нормотворчої активності у сфері європейської енергетики.

Третій пакет передбачає в подальшому прийняття дванадцяти підзаконних актів (керівних вказівок і відповідних мережевих кодексів), згідно з якими регулюються найважливіші аспекти транскордонного транспортування енергії всередині ЄС, у тому числі правила під'єднання до мереж, доступу третіх осіб, інформаційного обміну, розподілу пропускної спроможності, управління перевантаженістю системи, прозорості, режимне балансування та тарифоутворення.

Суттєві зміни у питаннях безпеки постачання в рамках Третього енергетичного пакета стосуються регулювання газового ринку, який виявився найбільш уразливим до загроз енергетичній безпеці.

Примітно, що саме актами цього пакета нормативно декларується зв'язок енергетичної безпеки з іншими видами безпеки, що до цього здебільшого визначалося актами «м'якого права» на кшталт повідомлень Комісії ЄС.

Так, газова Директива 2009/73/ЄС [47] визнає безпеку постачання енергії «суттєвим компонентом громадської безпеки». При цьому суттєвим для громадської безпеки, конкурентної економіки та добробуту громадян Союзу називається «функціонування відкритих ринків газу, і зокрема, мереж та інших видів діяльності, пов'язаних з постачанням газу»

Директиви та Регламенти щодо електричного та газового секторів Третього пакету визначають такі правові інструменти інтеграції електроенергетичних і газових ринків країн-членів ЄС:

- відкриття ринків (market opening): надання покупцям права вільного вибору постачальника електроенергії і газу. З 1 липня 2007 р. усім покупцям ЄС надано таке право;

- доступ третіх осіб до систем транспортування енергії та газу (third parties access): в обов'язковому порядку оператори мають надавати послуги з підключення до мереж і з транспортування енергії на недискримінаційних, прозорих умовах будь-яким особам, у тому числі конкуруючим виробникам і постачальникам, які не вважаються дочірніми підприємствами;

- заснування незалежних національних регулювальних органів (National Regulatory Authorities, NRAs): створення в кожній країні-члені ЄС незалежного від органів влади та інших структур енергетичного регулятора, наділеного широкими повноваженнями у сфері тарифоутворення, сертифікації, а також значними контрольними функціями;

- створення мереж співпраці операторів систем транспортування електроенергії і газу (European Network of Transmission System Operators for electricity and for gas, ENTSO-E; ENTSO-G): ці мережі дозволяють налагоджувати горизонтальну взаємодію між Системними операторами країн-членів, націлену на розроблення мережевих кодексів і загальноєвропейського 10-річного плану мережевого розвитку;

- створення Агентства співпраці енергетичних регуляторів – ACER (Agency for the Cooperation of Energy Regulators): це Агентство займається розробленням керівних вказівок, як основи мережних кодексів, і має право приймати рішення з питань транскордонного транспортування електроенергії;

- централізований розвиток європейської системи транспортування електроенергії;

Третім пакетом введено необхідність формування загальноєвропейського 10-річного плану мережевого розвитку, який має

оновлюватися кожні два роки і бути орієнтиром для розроблення національних планів мережевого розвитку, які мають обов'язковий характер.

Слід відзначити специфічні вимоги з безпеки постачання електроенергії, встановлені Директивою 2009/72/ЄС:

- встановлення обов'язку кожного оператора системи транспортування сприяти безпеці постачання через адекватність потужностей передачі електроенергії та надійність системи (п. с) ст. 12);

- права держави-члена з міркувань безпеки постачання віддавати пріоритет у розподілі генеруючим потужностям, що використовують місцеві джерела енергії, в обсягу, що не перевищує 15% від річних потреб у споживанні електроенергії відповідною країною (ч. 4 ст. 15).

Якщо газова Директива 2009/73/ЄС та електрична Директива 2009/72/ЄС створюють загальне регулятивне середовище на внутрішньому енергетичному ринку ЄС, то газовий Регламент № 715/2009 та електричний Регламент № 714/2009 [18, с. 97] вирішують технічні та процедурні питання забезпечення доступу третіх осіб до газотранспортних та електричних мереж, встановлених вищезазначеними Директивами. Але і в рамках вирішення таких технічних та процедурних питань окремо відзначаються певні безпекові питання.

Особливо це стосується газового Регламенту № 715/2009, однією із цілей якого (ст. 1) називається «сприяння створенню добре функціонуючого та прозорого ринку оптової торгівлі із високим рівнем безпеки постачання газу та встановлення механізмів гармонізації правил доступу до мережі для транскордонного обміну газом».

Засобами розв'язання такого завдання, зокрема, визначено:

- встановлення гармонізованих принципів щодо тарифів для доступу до мережі або методів їх обчислення, але не для доступу до зберігаючих сховищ;

- встановлення послуг щодо доступу третіх сторін;

- встановлення гармонізованих принципів розподілу пропускну потужності та управління перевантаженнями;

- визначення вимог щодо прозорості, правил балансування та стягнень за порушення балансу;

- сприяння торгівлі обсягами пропускної потужності.

Одним із інструментів регулювання запровадження таких засобів, окрім актів енергетичного права ЄС, є розроблювані ENTSO з питань газу мережеві кодекси, які обов'язково повинні стосуватися і сфери безпеки мережі, і правил надійності (ст. 8).

Крім того, одним із принципів механізмів розподілу пропускної потужності та процедури управління перевантаженнями стосовно операторів транспортних систем встановлено обов'язок операторів при плануванні нових інвестицій «оцінювати ринковий попит та враховувати безпеку постачання» (ст. 16).

Слід відзначити наявність окремих актів вторинного енергетичного законодавства ЄС з питань безпеки постачання енергоносіїв, які безпосередньо до Третього енергетичного пакета не входять, але у ньому є пряма вказівка на ці акти або вони прийняті у процесі реалізації цілей і завдань, встановлених цим пакетом [38, с. 87].

Зокрема, це Директива 2004/67/ЄС про заходи із забезпечення безпеки постачання природного газу від 26 квітня 2004 р., на яку прямо посилається Директива 2009/73/ЄС у питаннях регулювання регіональної солідарності (ст. 6) щодо координації національних заходів у разі надзвичайної ситуації. 2010 р., відповідно до нових повноважень в енергетичній сфері, наданих ЄС згідно зі ст. 194 ДФЄС, а також з урахуванням проблем, які виявила україно-російська газова криза 2009 р.,

Директива 2004/67/ЄС була замінена Регламентом (ЄС) № 994/2010 Європейського Парламенту та Ради щодо заходів гарантування безпеки постачання газу, що скасовує Директиву Ради 2004/67/ЄС [18, с. 97].

Метою Регламенту (ЄС) № 994/2010 (ст. 1) є забезпечення безпеки постачання газу, а засобами вирішення цього завдання є:

- гарантування належного та постійного функціонування внутрішнього ринку природного газу; надання дозволів щодо застосовувати виключних заходів у випадках, коли ринок не може надати потрібне постачання газу;
- забезпечення чіткого визначення та розподілу обов'язків між компаніями в галузі природного газу, державами-членами і Союзом щодо профілактичних дій і реакції на конкретні перебої у постачанні.

3.3. Концепція розвитку європейської енергетичної сфери – четвертий енергопакет ЄС

Альтернативна енергетика та поступова відмова від вуглецевозалежної економіки стали одним із головних трендів початку XXI століття.

Річ у тім, що глобальне потепління є проблемою загальносвітового масштабу. У цьому питанні криється велика несправедливість, адже найбільше від наслідків потепління потерпають країни, які найменше йому сприяють. Така ситуація не могла залишитися поза увагою розвинутих країн, адже вона, прямо чи опосередковано стосується безпеки кожної людини.

Нині серед лідерів із забруднення навколишнього середовища впевнено тримаються Китай, США, та країни об'єднаної Європи. Саме ці держави мають бути локомотивом із впровадження заходів для досягнення запланованого у Парижі результату, а інші, так чи інакше, рівнятимуться на них.

Шкода, що за досягнутою у Парижі угодою не передбачається жодних санкцій щодо країн, які можуть бути непослідовними та переглядатимуть своє ставлення до такого серйозного виклику.

До недавніх пір увесь світ спостерігав, як США впевнено йдуть за вектором зниження споживання енергії та сприяють розвитку альтернативної енергетики. Сполучені Штати були найбільшим інвестором у цій галузі.

Але, на жаль, сьогодні від нового лідера вільного світу ми чуємо заяви щодо перегляду позицій стосовно глобального потепління. У цьому контексті бачимо, як в лідери виходять країни ЄС та Китай.

Окрім дотримання умов Кліматичної угоди, в кожній державі є свої мотиви для розвитку альтернативної енергетики.

Китайські міста настільки потерпають від забрудненого повітря, що громадяни змушені ходити вулицями в масках, а європейські країни

борються за ефективність своїх економік шляхом зниження їхньої енергоємності.

Понад 20 років Європейський Союз веде спільну для всіх країн-членів енергетичну політику. Європа суттєво просунулась у питанні енергетичної безпеки завдяки спланованій і послідовній роботі над законодавчою базою, що стосується енергетики.

Перший Енергопакет було прийнято 1996 року, це був Акт стосовно енергетичної безпеки Європейського Союзу, в якому прописані основні правила ринків електроенергії та природного газу.

Основна ідея Другого Енергопакету, який був ухвалений Європейським Парламентом 2003 року, полягала у відокремленні видобувних та збутових підрозділів від транспортних магістралей (так званого анбандлінгу власності) [29, с. 74].

Таким чином діяльність компаній, що постачають природний газ та електроенергію, повинна бути відділеною від видобутку та генерації.

Нині в Європі діє Третій Енергопакет, який було прийнято в ЄС 2009 року. Його основною ідеєю є повна лібералізація енергетичних ринків та створення і функціонування Незалежного Національного Регулятора для кожної країни-члена Європейського Союзу, який має регулювати діяльність компаній в енергетичній сфері.

В рамках дії Енергопакету було засновано Агентство із взаємодії Енергетичних Регуляторів, мета якого - допомагати Національним Регуляторам виконувати покладені на них обов'язки.

Третій Енергопакет сприяє використанню відновлювальних джерел енергії через створення сприятливих умов для введення нових енергогенеруючих потужностей.

Основна мета, яку переслідувала Єврокомісія при створенні Другого та Третього Енергопакетів, - підвищити конкуренцію енергоносіїв за рахунок виходу на ринок нових гравців, що сприяло б зниженню цін. Ці пакети також містять директиви і регламенти стосовно захисту навколишнього

середовища, енергоефективності та доступу споживачів до статистичної інформації про стан енергетичних ринків.

Як ми знаємо, оптові ціни на електроенергію в Європейському Союзі впали до мінімальних значень за десятиліття. Це означає, що ціни перестали грати роль стимулу і індикатора для інвестицій. А без інвестицій досягти амбітних цілей в енергетичному секторі ЄС буде непросто [29, с. 45].

Для вирішення цих проблем ЄС почав підготовку до прийняття нового енергетичного пакета - Четвертого, який ще називають Зимовим енергопакетом (Winter energy package).

У пріоритетах європейців - створити єдину архітектуру ринку електроенергії, сприятиме кращій ринкової інтеграції електроенергії, що генерується відновлюваними джерелами енергії (ВДЕ), забезпечити продовження зростання енергоефективності європейської економіки.

Концепція Зимового енергопакету викладена в доповіді Єврокомісії «Чиста енергія для всіх європейців» (Clean Energy for All Europeans), оприлюдненому 30 листопада 2016 року.

Очікується, що успішне впровадження нового енергопакету дозволить додатково щорічно залучати 177 млрд. євро державних і приватних інвестицій, починаючи з 2021 року.

Якщо пакет досягне цілей, очікується, що ВВП країн ЄС буде щорічно рости на 1% в період 2020 року - 2030 років. Новий енергопакет також ставить амбітну мету - довести частку виробництва електроенергії з поновлюваних джерел до 50% загального обсягу до 2030 року.

Презентація проектів директив Єврокомісії запустила процес консультацій по Зимового пакету.

Опубліковані законопроекти викликали шквал критики з боку експертів і громадськості.

Швидше за все, до затвердження в Європарламенті та Раді ЄС багато їх положення можуть істотно змінитися.

На сьогодні в Європарламенті по новому енергопакету вже обрані доповідачі від різних політичних сил.

Хоча позиції окремих країн поки ще остаточно не визначені, на рівні енергетичних міністрів держав Євросоюзу, остання зустріч яких відбулася 27 лютого 2017 року, існує загальна згода і підтримка щодо головної мети Зимового енергопакету - зробити енергію більш доступною для споживачів і чистіше з точки зору екології. Повний же розгляд та затвердження Зимового енергопакету, очевидно, розтягнеться на кілька років [38, с. 57].

У разі прийняття Зимового енергопакету ситуація на енергоринку, швидше за все, зміниться - виросте частка енергокооперативів і дрібних виробників.

У той же час, ринок стане більш гнучким, стабільним і збалансованим, оскільки в періоди пікових навантажень дрібні виробники зможуть гасити скачки споживання електроенергії, граючи на стабілізацію всієї енергосистеми.

Основний тренд енергетики майбутнього, яким він представлений в Зимовому енергопакеті, - децентралізація генерації і споживання електроенергії. До цього тренду слід поставитися з належною увагою, адже він пов'язаний із розвитком технологій, а значить має глобальний вплив.

В цілому Зимовий пакет має три основні цілі:

- 1) пріоритетність енергоефективності;
- 2) досягнення глобального лідерства в сфері ВДЕ;
- 3) забезпечення кращих умов для споживачів.

Зимовий енергопакет несе в собі філософію реформування енергоринку в бік більшої гнучкості як для виробництва, так і споживання електроенергії.

Ринок повинен забезпечувати правильні стимули як для виробників та інвесторів, так і для споживачів.

Деякі заходи, передбачені пакетом, викликали дискусію у експертному середовищі, тому остаточно редакція документу зазнає певних змін.

Дискусія точиться довкола наступних пропозицій Європейської комісії:

1. Скасування пільг для відновлюваної енергетики, і зокрема права першочергового підключення таких потужностей до електромережі після

2020 року, надавши виняток побутовим установкам потужністю до 500 кВт і менше, а після 2026 року – зменшення порога потужності до 250 кВт.

2. Установлення нових правил вибору місця будівництва нових потужностей. Перевагу отримають ті проекти, які задовольнятимуть потреби місцевих громад у енергії.

3. Трансформація ринку з урахуванням переходу від централізованих систем до системи розподіленої генерації. Домашні господарства та енергетичні кооперативи ставатимуть учасниками ринку, матимуть можливість генерувати, зберігати електроенергію з відновлювальних джерел; використовувати її для власного споживання, а також продавати її. 4. Збільшення запланованого показника енергоефективності на 2030 рік з нинішнього 27% від прогнозу рівня енергоспоживання у 2030 році як мінімум до 30%, а то і більше. Аналіз планів дій з відновлювальної енергетики країн-членів ЄС показує, що пріоритет надається нарощуванню потужностей генерації на основі утилізації сонячної та вітрової енергії, а також енергії біомаси.

Почасти це означає, що ціна на електроенергію для споживачів повинна стати більш гнучкою, збільшуватися під час пікового споживання і падати в період зниження попиту.

Споживач електроенергії за допомогою нових технологій, буде мотивований стати активним гравцем ринку, отримавши можливість не тільки використовувати, а й генерувати, продавати і зберігати електроенергію з відчутною для себе вигодою.

Таким чином гнучкість пропозиції електроенергії, особливо з боку ВДЕ, буде доповнена і компенсована гнучкістю попиту [60, с. 54].

Згідно Зимового енергопакету, частка виробленої з ВДЕ електроенергії, нині складова 29%, до 2030 року перевищить 50%.

Основними джерелами енергії будуть вітер і сонце. При цьому вироблення енергії повинна стати максимально Децентралізованість.

Ринки повинні будуть надати можливість для короткострокової торгівлі електрикою, щоб відобразити варіативної пропозицію електроенергії, що генерується ВДЕ.

Також повинна зрости частка ВДЕ в системах опалення та охолодження.

Велику роль повинна отримати біоенергетика. Прогрес буде спостерігатися і в поставках нових видів біопалива для транспорту, а також прискориться процес подальшої електрифікації транспорту.

З одного боку ЄС досяг значних успіхів у стимулюванні і розвитку ВДЕ.

Єврокомісія пропонує після 2020 року скасувати правило, за яким установки, що генерують електроенергію з відновлюваних джерел (ВДЕ: вітер, сонце тощо), мають право першочергового включення до електромереж. Частка "зеленої" генерації в ЄС досягла майже 30%, і це вже є показником того, що сектор "дозрів" до конкуренції з іншими виробниками, а отже, його розвиток більше не потребує державної підтримки.

На думку Брюсселя, настав час вирівняти право на доступ до ринку для всіх виробників і технологій, оскільки право першочергового включення ВДЕ до енергомереж спотворює конкуренцію. Винятки становитимуть лише об'єкти побутового масштабу з потужністю 500 кВт і менше, а після 2026 року поріг зменшиться до 250 кВт.

У свою чергу Greenpeace вважає, що таке рішення дасть можливість операторам електромереж в першу чергу підключати АЕС чи ТЕС на базі вугілля, а вже потім – відновлювані джерела енергії. У цьому разі не залишиться стимулів для нарощування частки "зеленої" генерації, що поставить під загрозу досягнення цілей Паризької кліматичної угоди.

Однак тепер, щоб стати глобальним лідером в цій сфері, необхідно забезпечити її ефективну інтеграцію в загальний ринок без спотворення ринкових стимулів. Це не означає, що ЄС відмовиться від підтримки ВДЕ, проте пропонується, наприклад, скасувати пріоритетність підключення ВДЕ до електромережі.

Одним з важливих елементів нової енергетичної політики в Європі є енергокооперативи - об'єднання громадян, підприємств і організацій, метою яких є, як правило, реалізація різних локальних проєктів в сфері ВДЕ. Найчастіше такі об'єднання спрямовують свої зусилля на децентралізоване, екологічне та незалежне від компаній і концернів виробництво енергії.

Незалежно від способу досягнення, довгострокова ціль ЄС щодо частки відновлюваної енергетики у споживанні становить 50%. Це тягне за собою потребу вирішити ще одне важливе питання: як забезпечити маневрування пікового споживання, яке наразі здійснюється за рахунок теплових електростанцій.

Новий етап розвитку енергоринку Єврокомісія бачить у переході від централізованих систем до системи розподіленої генерації, де енергетичні кооперативи та окремі домогосподарства перетворюються на учасників ринку і мають можливість генерувати, зберігати та використовувати для власного споживання електроенергію з ВДЕ.

Це дозволить не тільки значно збільшити частку мікросистем, які мають високий рівень автономності, а й залучити багато нових інвестицій у розробку інновацій для збереження енергії та смарт-систем контролю. У свою чергу, це також збільшити гнучкість ринку короткострокових договорів, а отже, дасть змогу ефективніше реагувати на попит в моменти пікового споживання та покривати його за рахунок акумульованої енергії.

Згідно Зимового енергопакету енергокооперативи отримають переваги повноцінного підключення до електромережі на рівних з іншими учасниками ринку. Вони зможуть більш ефективно продавати вироблену електроенергію споживачам в різних регіонах на прозорих умовах в необхідних кількостях. Така політика буде грати на руку споживачеві, захищаючи його, і дозволяючи йому повністю контролювати своє споживання енергії та її постачання [49, с. 54].

При цьому споживачі, які виробляють електроенергію з відновлюваних джерел енергії для власних потреб, зможуть продавати надлишки електроенергії без втрати своїх прав як споживачів.

Приватна особа зможе поставляти до 10 МВт, а юридична - до 500 МВт без набуття статусу постачальника.

Такі прогресивні плани Єврокомісії в напрямку відмови від викопного палива у довгостроковій перспективі та розвитку ринку з максимальним залученням споживачів вкотре підкреслює для України – важливо зберігати належний темп реформування енергетичного сектору та розробляти детальні стратегічні плани розвитку галузі.

У той час, коли Єврокомісія планує вже у 2030 році наростити енергоефективність до мінімум 30%, а інші сторони переконані, що це – не межа, Україна тільки планує по завершенню 2017 року досягти 5% енергоефективності, а до 2020 року – 9%.

Мета щодо досягнення частки відновлюваної енергії у кінцевому споживанні до 2020 року, згідно із зобов'язаннями за Угодою про асоціацію з ЄС, становить не менше 11%. При цьому, за офіційними даними, у 2015 році ця частка досягла лише 4,87%.

Адже поки на значному сегменті ринків газу (до 60%) та електроенергії (до 88%) бракує конкуренції між постачальниками. Що вже казати про конкуренцію між енергією, виробленою з різних джерел.

Щоб змінити дану ситуацію, Україні потрібно здійснити перехід від монопольних до конкурентних енергоринків, оновити стратегії розвитку секторів та відповідні індикативні цілі у національних планах дій, а також запровадити ринкові інструменти підтримки для "зеленої" енергетики та енергоефективності.

Впровадження четвертого енергопакета дозволить створити нові робочі місця та прискорити перехід до зеленої енергетики. Пакет передбачає залучення 177 млрд євро державних і приватних інвестицій в економіку ЄС щорічно після 2021 року.

Для прикладу, Польща взяла курс на поглиблене використання біомаси та енергії вітру. Зростання потужностей гідрогенерації зовсім незначне.

Для порівняння варто згадати, що Україна на кінець 2017 року планує досягти 5% енергоефективності, а до 2020 року – 9%. Згідно із

зобов'язаннями за Угодою про асоціацію з ЄС, частка енергії, виробленої із відновлюваних джерел, у 2020 році має становити не менше 11%.

Висновки до розділу 3

Отже, в кінці розділу зробимо висновок, що правовою основою поточних заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки ЄС сьогодні виступають прийняті 13 липня 2009 р. акти Третього 161 енергетичного пакета, метою якого є подальше просування щодо забезпечення конкуренції на ринку газу та електроенергії, встановлення правил, що регулюють функціонування та доступ до електричних та газових мереж.

Шляхом завершення формування такого конкурентного ринку ЄС планує розв'язати такі завдання як добробут громадян, конкурентоспроможність промисловості, інвестиційна привабливість, та безпека енергопостачання загалом.

Третій енергетичний пакет є системою норм актів вторинного законодавства ЄС, що визначають загальне регулятивне середовище на внутрішньому енергетичному ринку ЄС, технічні і процедурні стандарти з забезпечення доступу третіх осіб до енергетичних мереж (транспортних систем) з метою забезпечення енергетичної безпеки.

Норми Третього енергетичного пакета, що регламентують енергетичну безпеку, поділяються на дві групи: загальні та спеціальні (реалізуються в окремих енергетичних галузях).

Найбільші зміни у питаннях безпеки постачання в рамках Третього енергетичного пакета стосуються регулювання газового ринку, який виявився найбільш уразливим до загроз енергетичній безпеці. Так, газова Директива 2009/73/ЄС визнає безпеку постачання енергії «суттєвим компонентом громадської безпеки» та передбачає застосування низки інструментів регулювання ринку природного газу, прямо пов'язаних із нормами щодо гарантування безпеки постачання.

Важливе місце у протидії надзвичайним ситуаціям у газопостачанні займає Регламент (ЄС) № 994/2010, який встановлює такі засоби вирішення кризових ситуацій: гарантування належного та постійного функціонування внутрішнього ринку природного газу; надання дозволів щодо застосовувати

виключних заходів у випадках, коли ринок не здатен надати потрібне постачання газу; забезпечення чіткого визначення та розподілу обов'язків між компаніями в галузі природного газу, державами-членами і Союзом щодо профілактичних дій та реакції на конкретні перебої у постачанні.

Крім того, Регламент (ЄС) № 994/2010 (Додаток III) містить невичерпний перелік неринкових заходів безпеки газопостачання, які повинні враховуватися країнами-членами при розробці своїх превентивних та надзвичайних планів. Такі заходи безпеки газопостачання поділені на дві групи: заходи безпеки постачання та заходи безпеки споживання.

Безпека у постачанні нафти регулюються Директивою Ради 2009/119/ЄС від 14 вересня 2009 року, яка встановлює вимоги щодо обсягів екстрених резервів нафти, що був би еквівалентним, щонайменше найбільшій кількості, представлений або 90 днями середньодобового значення імпорту нетто, або шістдесят одним днем середнього внутрішнього добового споживання (ст. 3).

Крім того, державам-членам рекомендовано створення спеціальних резервів, що включають визначені Директивою категорії нафтопродуктів (ст. 9).

Отже, сьогодні створені правові основи підтримки належного рівня безпеки постачання ЄС загалом та окремих держав-членів щодо імпортих енергоносіїв – газу та нафти. А також розроблені засади регіональної солідарності та співробітництва у протидії порушенням постачання таких енергоносіїв.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

З вищенаведеного можна зробити висновок, що проведене дослідження правового регулювання ринку енергетики в ЄС та отримані на його основі результати спрямовані на вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні законодавства та практики його застосування в енергетичній сфері.

За результатами виконання дослідницької роботи на основі чинного законодавства ЄС і практики його реалізації, зарубіжних та міжнародних нормативно-правових актів, теоретичного осмислення наукових праць у різних галузях юриспруденції, врахування статистичних та аналітичних матеріалів, сформульовано відповідні висновки, надано пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення правового регулювання ринку енергетики в ЄС.

Під час написання кваліфікаційної роботи було **досліджено:**

1. Виникнення міжнародного енергетичного права як складова системи міжнародного права. Так, в роботі зазначено, що міжнародне право почало регулювати міжнародні відносини в сфері енергетики у 70-і роки ХХ століття. До цього часу не існувало міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин в сфері енергетики. Існували лише національні правові регулювання електроенергетичної, вугільної та ядерної галузі.

На першому етапі питання енергетичної безпеки вирішувалися фрагментарно в окремих енергетичних галузях: вугілля в рамках ЄСВС; атомної енергії (Євроатом); утворення резервів сирої нафти та нафтопродуктів (Директива Ради ЄЕС 68/414/ЄЕС); інформування Комісії про обсяги імпорту нафти та газу (Регламент 1055/72 ЄЕС) тощо.

Другий етап характеризується ініціативою інституцій ЄС та застосуванням принципу солідарності у проведенні політики енергетичної безпеки. Були закладені основи формування внутрішнього енергетичного

ринку як основного інструменту гарантування безпеки постачання енергоносіїв (Перший та Другий енергетичні пакети).

Третій етап розвитку правового регулювання політики енергетичної безпеки ЄС розпочався завдяки активному правовому та інституційному будівництву відповідно до цілей та завдань політики енергетичної безпеки ЄС. Це зумовило перетворення кількісних характеристик інтеграційних процесів на якісні характеристики, що виразилося у переході на новий рівень солідарності та інтеграції у сфері енергетики.

На сьогоднішній день міжнародне енергетичне право є міжнародно-правовим явищем, яке займає важливе місце в системі сучасного міжнародного права. Розвиток цього нового міжнародно-правового явища свідчить про прогресивний розвиток міжнародного права і зацікавленості міжнародного суспільства у вирішенні проблем енергетичного сектора.

2. Аналіз структури міжнародного енергетичного права. Так, в роботі зроблений висновок, що міжнародне енергетичне право є новим явищем в сучасному міжнародному праві. міжнародне енергетичне право - це сукупність принципів і норм міжнародного права, які регулюють міждержавні відносини щодо використання, торгівлі, транзиту, поставок енергетичних ресурсів.

Основними аспектами енергетичного права ЄС є: регулювання відносин між публічними енергетичними установами, встановлення рівня державного нагляду за корпоративними структурами, публічний нагляд за енергетичними ринками, вплив на приватноправові відносини в енергетичному секторі.

3. Надання загальної характеристики договору до Енергетичної Хартії. Договір вміщує положення, що регламентують основні виміри енергетичної взаємодії країн-членів ЄС. А саме: дається визначення і основні правила обігу електроенергії і природного газу як товару; визначаються статус і принципи діяльності компаній в енергетичній сфері на території ЄС.

4. Аналізу структури та положень до договору Енергетичної хартії. В роботі визначено, що міжнародна Енергетична Хартія – це міжнародна угода,

яка ставить за мету підвищити енергонезалежність і енергоефективність країн, що розвиваються, гарантує безпеку інвестицій та безпеку транзиту.

Серед основних зобов'язань, які накладає Хартія – відсутність дискримінації постачальників енергоресурсу, створення конкурентного ринку, вільний транзит електроенергії. ДЕХ вважається першою багатосторонньою міжнародною угодою і визначає транзитні правила в сфері транспортування енергетичних ресурсів, а також виступає одним із засобів забезпечення економічного розвитку регіону.

5. Визначення механізму вирішення міжнародних спорів за Договором до Енергетичної Хартії. Механізм врегулювання спорів за ДЕХ становить не простий набір засобів, до яких можуть звернутись держави чи приватні особи, а цілісну взаємопов'язану систему, що складається також з певних підсистем. Деякі дослідники наголошують, що основу механізму вирішення спорів за ДЕХ становлять саме міжнародні засоби ад'юдикації - арбітраж між державами (практично щодо всіх спорів, що можуть виникнути у зв'язку з ДЕХ, за виключенням спорів щодо конкуренції та охорони навколишнього середовища) та арбітраж між державами та приватними особами у спорах щодо інвестицій.

Механізм вирішення спорів за ДЕХ став узагальненням практики не лише міжнародно-правового регулювання відносин в енергетичній сфері, але й уособленням останніх напрацювань міжнародного права щодо вирішення міжнародних спорів.

Перші, в свою чергу, поділяються на такі види засобів вирішення спорів, що складають єдину систему вирішення спорів між державами за ДЕХ:

- загальні засоби вирішення спорів між державами;
- вирішення транзитних спорів;
- вирішення спорів стосовно пов'язаних з торгівлею положень та пов'язаних з торгівлею інвестиційних заходів;
- вирішення спорів щодо конкуренції;

- вирішення спорів щодо охорони навколишнього середовища та елементи вирішення податкових питань.

Останні застосовуються як щодо засобів вирішення спорів між державами, так і до засобів вирішення інвестиційних спорів.

6. Дослідження основних положень Стратегії створення європейського Енергетичного союзу. В роботі зроблено висновок, що організація впровадження основних положень стратегії ЄС Енергетика 2020, як базового документу розвитку енергетики Євросоюзу, стало основою для прийняття Європарламентом Європейської стратегії енергетичної безпеки, як невід'ємної частини Рамкової Кліматичної та енергетичної політики на період з 2020 до 2030 рр. Європейською Комісією (ЄК), вищим органом виконавчої влади Європейського Союзу, 25 лютого 2015 р. прийнято Пакет документів Енергетичного союзу COM(2015), Рамкова стратегія для сильного Енергетичного союзу з прогресивною політикою щодо клімату (Стратегія Енергетичного союзу) та «Дорожню карту для Енергетичного союзу до 2050 р.», в якій представлені конкретні цілі та пріоритети з планом дій щодо прийняття відповідної законодавчої бази до 2018 р.

В основу Стратегії Енергетичного союзу ЄС Комісією покладено раніше прийняті документи: «Стратегією енергетичної безпеки» (COM(2014) 330 final, 28.05.2014), а також висновки доповіді «Про стан Енергетичного союзу» (2015 р.), щодо формування цілісної стратегії, спрямованої на інтеграцію енергетики на рівні країн-членів ЄС.

Стратегія Енергетичного союзу ЄС до 2030 р. має п'ять взаємопов'язаних положень, спрямованих на підвищення рівня енергетичної безпеки, сталого розвитку та конкурентоспроможності, викладених у «Пакеті Енергетичного союзу»:

- Енергетична безпека, солідарність і довіра.
- Повністю інтегрований європейський енергетичний ринок.
- Внесок ефективного використання енергії в скорочення обсягу споживання. Комісія зазначає, що значного виграшу в ефективності можна досягти у будівельній індустрії; ставиться завдання спростити доступ до

існуючої системи фінансування та пропонуються варіанти рішень для підвищення ефективності.

- Низьковуглецева економіка.
- Дослідницька діяльність, інноваційні розробки та конкурентоспроможність.
- Щодо організації виконання кожного із зазначених положень в ЄС розроблено план заходів, який буде впроваджено протягом визначеного стратегією періоду.
- Стратегією енергетичної безпеки передбачено розгляд ініціатив урядів країн ЄС, які впливають на функціонування загального енергоринку ЄС – зокрема, плани з розвитку поновлюваної, ядерної енергетики, реалізації нових інфраструктурних проєктів у енергетиці (газопроводи, LNG-термінали тощо).

7. Висвітлення діяльності ринків електроенергії Європейського Союзу. Так, сьогодні у складі Третього енергетичного пакету першорядне значення в регулюванні електроенергетики займає Директива 2009/72/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо загальних правил для внутрішнього ринку електроенергії, яка скасовує Директиву 2003/54/ЄС, а також Регламент ЄС №714/2009 Європейського парламенту і Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мережі транскордонного обміну електроенергією, яким скасовано Регламент ЄС № 1228/2003.

Третім енергетичним пакетом. Зокрема, термінові заходи та пріоритети були сконцентровані навколо чотирьох сфер:

- 1) досягнення ефективного розділення діяльності мереж та постачання;
- 2) усунення регуляторних прогалин (в основному щодо транскордонних питань);
- 3) спрямування проти концентрації ринків та перешкод у доступі;
- 4) збільшення прозорості у ринкових операціях [12, р. 3].

Однією з основних функцій регуляторів (регулюючих енергетичних комісій, системних операторів тощо) є регулювання мережевих тарифів відповідно до ліцензійних і методологічних умов.

Третій пакет передбачає в подальшому прийняття дванадцяти підзаконних актів (керівних вказівок і відповідних мережевих кодексів), згідно з якими регулюються найважливіші аспекти транскордонного транспортування енергії всередині ЄС, у тому числі правила під'єднання до мереж, доступу третіх осіб, інформаційного обміну, розподілу пропускнуої спроможності, управління перевантаженістю системи, прозорості, режимне балансування та тарифоутворення.

Суттєві зміни у питаннях безпеки постачання в рамках Третього енергетичного пакета стосуються регулювання газового ринку, який виявився найбільш уразливим до загроз енергетичній безпеці.

8. Розкриття концепція розвитку європейської енергетичної сфери – четвертий енергопакет ЄС. Нині в Європі діє Третій Енергопакет, який було прийнято в ЄС 2009 року. Його основною ідеєю є повна лібералізація енергетичних ринків та створення і функціонування Незалежного Національного Регулятора для кожної країни-члена Європейського Союзу, який має регулювати діяльність компаній в енергетичній сфері.

В цілому Зимовий пакет має три основні цілі:

- 1) пріоритетність енергоефективності;
- 2) досягнення глобального лідерства в сфері ВДЕ;
- 3) забезпечення кращих умов для споживачів.

Новий етап розвитку енергоринку Єврокомісія бачить у переході від централізованих систем до системи розподіленої генерації, де енергетичні кооперативи та окремі домогосподарства перетворюються на учасників ринку і мають можливість генерувати, зберігати та використовувати для власного споживання електроенергію з ВДЕ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Affidavit of M. Sornarajah on Court File No. 01-CV-208141, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.dfait-maeci.gc.ca/tna-nac/documents/sornarajah_affidavit.pdf](http://www.dfait-maeci.gc.ca/tna-nac/documents/sornarajah_affidavit.pdf). – P. 6.
2. Asian Agricultural Products Ltd. (AAPL) v. Republic of Sri Lanka, Final Award, ICSID Case No. ARB/87/3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ita.law.uvic.ca/documents/AsianAgriculture-Award>. Towards Regulation by Multilateral Treaties / Centre for Energy, Petroleum, Mineral Law and Policy, University of Dundee, 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/InfoServ/Downloads_Free/CP1-2000.pdf. – P. 30.
3. Avanessian A.B. IranUnited States Claims Tribunal in Action. – Leiden: Brill, 1993. – 400 p.
4. Bilateral Investment Treaties / R. Dolzer, M. Stevens. – The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – P. 129-136.
5. Bankes N. Energy Law in Europe : National, EU and International Regulation / Nigel Bankes // Journal Of Energy & Natural Resources Law. – 2009. – Vol. 27. – № 1. – P. 97–103.
6. Barbir F. Energy Options Impact on Regional Security / Frano Barbir, Sergio Ulgiati. – Dordrecht : Springer, 2010. – 382 p.
7. Blaese J-D. International Institutions and the Power of the EU: How Has it Been Affected by the Financial Crisis? / Jan-David Blaese. – Hamburg : Anchor Academic Publishing, 2013. – 72 p.
8. Böhme D. EU-Russia Energy Relations: What Chance for Solutions? A Focus on the Natural Gas Sector / Dimo Böhme. – Magdeburg : Universitätsverlag Potsdam, 2011. – 332 p.

9. Cameron P. The Rules of Engagement: Developing Cross-Border Petroleum Deposits in the North Sea and Caribbean / Peter Cameron // International and Comparative Law Quarterly. – 2006. – Vol. 55. – Iss. 03. – P. 559 – 586.
10. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=hs&case=92&k=8d>.
11. Sands P. Principles of International Environmental Law / Phillipe Sands. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1116 p.
11. Cremades B.M. Parallel Arbitration Tribunals and Awards // Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty / Clarisse Ribeiro (ed.). – N.Y.: Juris Publishing, 2006. – P. 304
12. Cross E. EU Energy Law. The Treaty Framework / Eugene Daniel Cross // Energy Law in Europe / Ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Ronne, Catherine Redgwell, Inigo del Guayo. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 227 – 245.
13. Dalhuisen J. International Commercial, Financial and Trade Law. – 2nd edition. – Oxford: Hart Publishing, 2004. – 1150 p.
14. Gouiffes L. The Dispute Settlement Mechanisms of the Energy Charter Treaty // Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty / Clarisse Ribeiro (ed.). – N.Y.: Juris Publishing, 2006. – P. 22.
15. Green paper Towards a European strategy for the security of energy Supply. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/energy/green-paper/green-paper-energy-supply_en.pdf 4 жовтня 2010
16. Hartley T.C. Foundations of European Community Law. – 4th edition. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – P. 57.
17. Judgment in the Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of Congo v. Uganda), 19 December 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/116/10455.pdf>.

18. Konoplyanik A., Walde T. Energy Charter Treaty and its Role in International Energy / Andrei Konoplyanik and Thomas Walde // Journal of Energy & Natural Resources Law. – Vol. 24. – No 4. – 2006. – P. 523-558.
19. Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflicts, Advisory Opinion of 8 July 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>.
20. Mann H. Private Rights, Public Problems: A Guide to the NAFTA's Controversial Provisions on Investor Protection / International Institute for Sustainable Development. – Winnipeg, 2001. – P.7.
21. North American Free Trade Agreement [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nafta-sec-alena.org/en/view.aspx?conID=590&mtpiID=130>.
22. Paulson J. Arbitration without Privity // ICSID Review – Foreign Investment Law Journal. – 1995. – Vol. 10, No. 2. – P. 233.
23. Petersmann E.-U. Human rights and international economic law in the 21st century. The need to clarify their interrelationships // Journal of International Economic Law. – 2001. – Vol. 4, No. 1. – P. 3-39.
24. Petersmann E.-U. The GATT/WTO dispute settlement system: international law, international organizations and dispute settlement. – London: Kluwer Law International, 1997. – 688 p.
25. Redgwell C. International Regulation of Energy Activities / Catherine Redgwell // Energy Law in Europe / [Ed. Martha M. Roggenkamp, Anita Ronne, Catherine Redgwell, Inigo del Guayo.] – Oxford: Oxford University Press, 2007. – P. 13 – 51.
26. Schrijver N. Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties / Nico Schrijver. – Cambridge Studies in International and Comparative Law, 1997. – 456 p.
27. The Corfu Channel Case (Merits), Judgment of April 9th, 1949. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1645.pdf>.
28. Waelde T.W. Sustainable Development and the 1994 Energy Charter Treaty: Between Pretend-Action and Management of Environmental Investment Risk //

- CEPMLP Journal. – 1996. – Vol. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/Vol1/article1-3.html>.
29. Walde T. International Energy Law: An Introduction to Modern Concepts, Context, Policy and Players / Thomas Walde // Schneider Theobald, Handbuch zum Recht der Energiewirtschaft. – 2002. – P. 1127 – 1162.
30. Weiler T., Waelde T. W. Investment Arbitration under the Energy Charter Treaty in the light of new NAFTA Precedents: Towards a Global Code of Conduct for Economic Regulation // Oil, Gas & Energy Law Intelligence. – 2003. – Vol. 1, Issue
31. White paper An energy policy for ЕСЕлектронний ресурс j.-Рсжим лосіуиу: hUP://emoDa.cu/documentat«)n/Qfficial-docs/whHe-nai)ers./E)df/energy white paper com 95 682.prlf4 жовтня 201Q
32. Алфеева Ю. В. Урегулирование международных экономических споров в современном международном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1998. – С. 5.
33. Ануфриева А. А. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций в ЕС – на примере капиталовложений в топливноэнергетический комплекс ЕС : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / А. А. Ануфриева. – Москва, 2013. – 18 с.
34. Білоцький С. Д. Міжнародно-правові засади та інституційні механізми регулювання відносин у сфері екологічно-орієнтованої енергетики : монографія / С. Д. Білоцький. – Одеса : Фенікс, 2015. – 546 с.
35. Білоцький С. Енергетичне співтовариство, Третій енергетичний пакет ЄС і правове регулювання альтернативної енергетики / С. Білоцький, О. Гріненко // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 1. – С. 69–76.
36. Боучарскій М.Е. Энергетическая дипломатия Европейского Союза.- : диссерт. на сонск. уч. степени канд. полит, наук : 23.00.04. - М.. 2005
37. Варушкин Н. А. Политико-правовая трилемма в энергетической сфере [Електронний ресурс] / Н. А. Варушкин // Московское отделение Ассоциации

юристов России. – Режим доступа: <http://alrf.msk.ru/journal/publikacii/politiko-pravovaja-trilemma-v-energeticheskoi>

38. Василевич Т. А. Международно-правовые проблемы сотрудничества в сфере обеспечения энергетической безопасности : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / Т. А. Василевич. – Москва, 2008. – 28 с.

39. Вишняков О. К. Імплементация нормативно-правової бази ЄС в українському правовому просторі в контексті зобов'язань за Договором про Енергетичне Співтовариство [Електронний ресурс] / О. К. Вишняков // Європейські студії і право. – 2011. – № 3. – Режим доступа: <http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/45-evropejski-studiji-i-pravo-4-za-2011-r>.

40. Володин О. Н. Некоторые вопросы формирования правоотношений государств-членов ЕС в сфере энергетики / О. Н. Володин. // Закон и Право. – 2010. – № 3. – С. 15–21.

41. Воропай Н. И. Энергетическая безопасность: сущность, основные проблемы, методы и результаты исследований / Н. И. Воропай, С. М. Сендеров. – Москва : ИНП РАН, 2011. – 90 с.

42. Голикова С. В. Правове регулювання газової сфери та нафтопостачальної сфери у Європейському Союзі та в Україні (порівняльно-правове дослідження) / С. В. Голикова, В. Г. Дідик, О. С. Матвійчук, Н. І. Соколовська, О. О. Шах ; За ред. В.Г. Дідика. – К. : ЦУЛ, 2007. – 146 с.

43. Грабович Т. А. Вплив розвитку ринку світових енергоресурсів на міжнародно-правове забезпечення енергетичної безпеки ЄС [Електронний ресурс] / Т. А. Грабович // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 3. – Режим доступа: http://www.lsej.org.ua/3_2015/54.pdf

44. Грабович Т. А. Значення проблем енергозабезпечення в міжнародно-правових відносинах / Т. А. Грабович // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Вип. 54. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 115–121.

45. Грабович Т. А. Інституційні основи політики енергетичної безпеки ЄС / Т. А. Грабович // Актуальні проблеми реалізації міжнародного права : Матер.

наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (29 квітня 2013 р., м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 45–54.

46. Грабович Т. А. Інституційно-правовий механізм безпеки Європейського Союзу в історичному ракурсі / Т. А. Грабович // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Вип. 52. – Одеса : Фенікс, 2014. – С. 101–107.

47. Грабович Т. А. Особливості забезпечення енергетичної безпеки ЄС в рамках актів Третього енергетичного пакету / Т. А. Грабович // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (26 червня 2015 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2014. – С. 4–16.

48. Дегтярев К. О. Учредительные договоры Европейского Союза: правовая основа либерализации рынков газа и электроэнергии / К. О. Дегтярев // Евразийский юридический журнал. – 2011. – № 10(41). – С. 9–11.

49. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_455.

50. Договір до енергетичної хартії [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/RU.adn 4 жовтня 2010)

51. Договір про утворення Європейського Союзу.[Електронний ресурс] - Режим доступу: [http://www.ena.luAreatv European union mnastriclit fcbruarv 1992-2-I6309](http://www.ena.luAreatv%20European%20union%20mnastriclit%20fcbruarv%201992-2-I6309)

52. Договор к Энергетической Хартии и связанные с ним документы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/RU.pdf

53. Еріпов М. В. Мировой финансовый кризис. Что дальше?.- М.: Экономика, 2011. - 295 с

54. Європейський Союз. Консолідовані договори / Під ред. В.І. Муравйова. – К.: Вид-во «Пор-Рояль», 1999. – С. 160-168.

55. Захманн Г. Удосконалення механізму регулювання газотранспортної системи України шляхом впровадження правил Енергетичного

Співтовариства – спеціально розроблена пропозиція / Георг Захманн, Софія Рустер. – Київ : Інст економічних досліджень та політичних консультацій, 2014 – 32 с.

56. Жанна Безп'ягчук Знайдені в пісках//Український тиждень.- 2009.№4I(102).-С.:34-36.

57. Кавешников Н. Ю. Развитие внешней энергетической политики Европейского союза / Н. Ю. Кавешников // Вестник МГИМО-Университета. – 2013. – № 4. – С. 82–91.

58. Кишко О. Б. Международный опыт правового регулирования стимулирования использования возобновляемых источников энергии / О. Б. Кишко // Энергетика и право . – Москва : Новая правовая культура, 2009. – Вып. 2. – С. 380–384.

59. Ковалев А. А. Международно-правовые аспекты обеспечения энергетической безопасности / А. А. Ковалев, Н. Л. Шилова // Московский журнал международного права. – 2008. – № 3. – С. 61–77.

60. Кокошкин А. А. Международная энергетическая безопасность / А. А. Кокошкин – М. : Европа, 2006. – 80 с.

61. Конопляник А.А. Энергетическая Хартия и экономика России: Роль процесса Энергетической Хартии в повышении конкурентоспособности России на мировых рынках энергии и капитала / Открытый семинар «Экономические проблемы энергетического комплекса», Российская Академия Наук, Институт народнохозяйственного прогнозирования. – М., 2003. – 71 с.

62. Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.

63. Кориневич А. О. Міжнародне енергетичне право як нове явище у сучасному міжнародному праві / А. О. Кориневич // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 320–324.

64. Кориневич А. О. Місце міжнародного енергетичного права у системі сучасного енергетичного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / А. О. Кориневич. – Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2011 – 18 с.
65. Мережко А. А. Транснаціональне торговельне право (lex mercatoria) / А. А. Мережко. – К. : Таксон, 2002. – 464 с.
66. Микієвич М. М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами : монографія / М.М. Микієвич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 200 с.
67. Мисник В. А. Энергетическое сообщество стран Юго-Восточной Европы как инструмент внешней энергетической политики ЕС / В. А. Мисник // Евразийский юридический журнал. – 2011. – № 5(36). – С. 18–21.
68. Мовчан А. П. Международный правопорядок / Анатолий Петрович Мовчан. – М. : Институт государства и права РАН, 1996. – 103 с.
69. Муравйов В. І. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції / В. І. Муравйов // Український правовий часопис. – Київ, 2003. – Вип. 2(7). – С. 3–23.
70. Муравйов В. І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / В. І. Муравйов. – Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2003. – 18 с.
71. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. / Ніколас Мусис. – Київ : К.І.С, 2005. – 466 с.
72. Невід’ємний суверенітет над природними ресурсами. A/RES/1803 (XVII), прийнята 14 грудня 1962 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/russian/ga/17/docs/res17_2.htm.
73. Новицький А. М. Організаційно-правові засади управління у паливно-енергетичному комплексі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. М. Новицький. – Ірпінь : Національна академія податкової служби України, 2005. – 24 с.

74. Паничаров Г. Развитие энергетических инициатив в рамках ЕС: Энергетическое Сообщество / Г. Паничаров. // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. –2012. – № 1. – С. 189–192.
75. Пашковская И. Г. Энергетическая политика Европейского Союза в отношении России и новых независимых государств : монография. – Москва : Проспект, 2009. – 168 с.
76. Петров Р. Енергетичне Співтовариство як провідник «енергетичного acquis» Європейського Союзу для східних сусідніх країн / Р. Петров // Європейське право. – 2012. – № 2–4. – С. 123–144.
77. Поєдинок О. Р. Права біженців у контексті фрагментації міжнародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 /О. Р. Поєдинок ; Інститут законодавства Верховної Ради України. –К., 2010. – 20 с.
78. Правове регулювання сфери енергетики, включаючи ядерну, в Європейському Союзі та в Україні. – Київ : ТОВ «Ніка-Прінт», 2006. – 640 с.
79. Рябкова Д. Україна та енергетичне співтовариство: закони привабливості / Д. Рябкова // Європейські акценти. – 2009. – № 2. – С. 1–8.
80. Селиверстов С. С. Энергетическая безопасность Европейского Союза (международно-правовые аспекты) / С. С. Селиверстов. – Москва : Издательский дом «Финансовый контроль», 2007. – 208 с.
81. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Международное право; европейское право» / К. В. Смирнова. – Київ, 2005. – 20 с.
82. Статус ратифікації Договору до Енергетичної Хартії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/Public_ratification_Treaty.pdf.
83. Стокгольмська декларація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_454.
84. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу. Пер. М. Марченко / Ф. Тоді. – Київ : К.І.С., 2001. – 142 с
85. Тропін З. В. Поняття транзиту енергоресурсів в міжнародно–правовій практиці та законодавстві України / З. В. Тропін // Актуальні питання

реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами IV міжнар. наук.–практ. конф., 1–2 черв. 2007 р., Луцьк : Т. 1. / уклад. Т. Д. Климчук, І. М. Якушев. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун–ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 317–320.

86. Тропін З. В. Процес Європейської енергетичної хартії як засіб уніфікації національного енергетичного законодавства / З. В. Тропін // Порівняльно-правові дослідження : матеріали II міжнародного наукового семінару "Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку". – К., 2007. – № 1–2. – С. 316–317.

87. Тропин З. В. Содержание понятия «инвестиция» в контексте разрешения споров по Договору к Энергетической Хартии / З. В. Тропин // Материалы XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых "Ломоносов" : Том 4 / отв. ред. И. А. Алешковский, А. И. Андреев, П. Н. Костылев. – М. : Издательство МГУ, 2007. – С. 427.

88. Тропин З. В. Юрисдикция национальных судов и международного арбитража при разрешении инвестиционных споров по Договору к Энергетической Хартии [Електронний ресурс] / З. В. Тропин // Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых "Ломоносов" / отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев. – М.: Издательство МГУ, 2008. – С. 55–57.

89. Тропін З. В. "Доктрина Кальво" та механізм вирішення інвестиційних спорів за Договором до Енергетичної Хартії: еволюція взаємодії / З. В. Тропін // Український часопис міжнародного права. – 2007. – №1. – С. 107–109.

90. Тропін З. В. Відповідальність держави на основі Договору до Енергетичної Хартії за дії державних підприємств в контексті рішення по справі Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. Республіка Латвія / З. В. Тропін // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез міжнародної наукової конференції "Шості осінні юридичні читання", 26–27 жовтня 2007 р., Хмельницький : Ч. 1: Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права. Конституційне право. Міжнародне право.

- Порівняльне правознавство. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – С. 274–275.
91. Україна та енергетичне співтовариство: час настав? Коаліція «Енергетичні реформи». – Київ : Сила, 2014. – 90 с.
92. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / за ред. Л. В. Губерського та ін. – Т. 1. – К. : Знання України, 2004. – 760 с.
93. Чипко М. В. Современные реалии обеспечения международной энергетической безопасности сквозь призму устойчивого развития / М.В. Чипко // Актуальні питання державотворення в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22 травня 2015 року) / Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – К. : Прінт-Сервіс, 2015. – С. 52–54.
94. Шемшученко Ю. С. Современная система энергетического законодательства Украины и основные направления ее совершенствования / Ю. С. Шемшученко // Энергетическое право. – 2008. – № 2. – С. 2–4.
95. Фархутди. 21. International Investment Disputes: Avoidance and Settlement / S.J. Rubin, R.W. Nelson. – St. Paul: West Publishing Company, 1985. – P. 50.
96. Хартия экономических прав и обязанностей государств 1974 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zonazakona.ru/law/abro/184>.
97. Энергетическое право ЕС : уч.-метод. комплекс. – Москва : МГИМО, 2008. – 316 с.
98. Яковюк І. В. Європейський Союз і Україна: еволюція взаємовідносин / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 14–28.
99. Якубовская Н. А. Международное право развития: идеи, нормы, реализация : монография / Н. А. Якубовская. – Киев : Юринком Интер, 2015. – 224 с.
100. Якубовська Н. О. Взаємодія економічних та політичних суб'єктів у рамках міжнародного правого порядку: історичний погляд / Н. О. Якубовська

// Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – Вип. 53. – С. 371–377.